

УДК (UDK) 9.433.903.533

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.1\(45\).693](https://doi.org/10.33782/eminak2024.1(45).693)

CHILDREN'S BURIALS OF THE MIDDLE SARMATIAN PERIOD IN THE NORTH PONTIC REGION

Olena Shevchenko

Odessa Archaeological Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine (Odessa, Ukraine)

e-mail: medeya.81@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-7638>

ABSTRACT

The purpose of the paper is to investigate children's burials of the Middle Sarmatian period on the territory of the Northern Black Sea region. Try to determine the gender of the buried children on the basis of the burial inventory in comparison with the adults of the respective burial grounds. Supplement archaeological materials with the help of ethnographic information.

Scientific novelty. The article reconstructs the life of children of Middle Sarmatian society based on archaeological, ethnographic and anthropological data. The study of children's burials on the materials of grave sites from the Northern Black Sea region has not been conducted yet.

Conclusions. Peculiarities of children's society are considered depending on their age and gender. Babies did not have their own individual property they were buried only in burials together with adult women. At the age of 1-3 years, little Sarmatians stopped feeding with mother's milk. Sarmatians perceived children of this age as separate individuals and buried them in separate burials. Children already have their personal belongings, including weapons. However, it was not possible to trace any gender orientation of these things, according to the available sources, at the moment. Sarmatians already divided children between the ages of 4 and 7 by gender. Judging by the peaks of mortality, it was at this age that Sarmatian children were most at risk. In this group, it was possible to determine that most of the dead children were female. Evidence of children's participation in domestic work was also found. At the age of 8-12, the education of Sarmatian boys was completely transferred to the hands of male society. Meanwhile, girls were actively taught housekeeping, preparing for future marriage. At the age of 12 to 16, Sarmatian teenagers entered adulthood as full-fledged members of both male and female society. Girls from wealthy families, at this age, could have a dowry, with which, in the event of their death, they were buried.

Funding. The research was implemented thanks to funding from project *Documenting, Recording and Saving Ukrainian Archaeological Heritage* by German Archaeological Institute (Deutschen Archäologischen Institut).

Keywords: children, socialization, Sarmatians, age, gender, adolescents

ДИТЯЧІ ПОХОВАННЯ СЕРЕДНЬОСАРМАТСЬКОГО ЧАСУ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Олена Шевченко

Одеський археологічний музей НАН України (Одеса, Україна)

e-mail: medeya.81@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-7638>

АНОТАЦІЯ

Мета статті – дослідити дитячі поховання середньосарматського періоду на території Північного Причорномор'я. Спробувати визначити стать похованих дітей на базі поховального начиння у порівнянні з дорослими індивідами відповідних могильників. Доповнити археологічні матеріали за допомогою етнографічних відомостей.

Наукова новизна. У статті проводиться реконструкція життя дітей середньосарматського суспільства на основі археологічних, етнографічних та антропологічних даних. Дослідження дитячих поховань на матеріалах могильників з Північного Причорномор'я досі не проводилось.

Висновки. Особливості дитячого соціуму розглядаються в залежності від їх віку та гендерної приналежності. Немовлята не мали свого індивідуального майна, їх ховали лише у похованнях разом з дорослими жінками. У віці 1-3 років маленьких сарматів переставали годувати материнським молоком. Дітей цього віку сармати сприймали як окремих індивідів і ховали вже в окремих похованнях. Діти вже мають свої особисті речі, зокрема зброю. Однак простежити будь-яку гендерну спрямованість цих речей, за наявними джерелами, на даний момент не вдалося. Дітей у віці 4-7 років сармати гендерно вже поділяли. Судячи з піків смертності, саме у цьому віці сарматські діти зазнавали найбільшого ризику. У цій групі вдалося визначити, що більшість померлих дітей були жіночої статі. Також було виявлено свідчення участі дітей у домашній праці. У віці 8-12 років виховання сарматських хлопчиків повністю переходило до рук чоловічого суспільства. Тоді як дівчаток активно навчали веденню домашнього господарства, готуючи до майбутнього заміжжя. У віці від 12 до 16 років сарматські підлітки вступали у доросле життя повноцінними членами як чоловічого, так і жіночого соціуму. Дівчатка із заможних родин, у цьому віці, могли мати посаг, з яким, у разі їхньої смерті, їх і ховали.

Фінансування. Дослідження було здійснено завдяки фінансуванню від проєкту Німецького археологічного інституту (Deutschen Archäologischen Institut) «Документування, запис і збереження української археологічної спадщини» («Documenting, Recording and Saving Ukrainian Archaeological Heritage»).

Ключові слова: діти, соціалізація, сармати, вік, гендер, підлітки

Вступ

Іраномовні племена кочовиків сарматів протягом майже 600 років становили основну етно-політичну силу у степу та лісостепу України. Вони брали активну участь у бурхливих подіях, що відбувалися в античному світі у 2 ст. до н.е. – 4 ст. н.е., будучи одним з основних і небезпечних противників Римської імперії й античних центрів Північного Причорномор'я. Масове пересування сарматських племен на територію сучасної України розпочалося у 2 ст. до н.е. На межі тисячоліть вони повністю оволоділи степами між Доном і Дніпром, епізодично проникаючи на захід, аж до Південного Бугу та пониззя Дунаю, а вже до середини 1 ст. н.е. мешкали на цих територіях у межиріччі Дунаю та Тиси.

Соціальним реконструкціям у сарматознавстві зазвичай приділяється велика увага¹. Однак довгий час практично був відсутній інтерес до дослідження дитячих поховань і різних аспектів життя недорослих сарматів. Тим часом поховання дітей відкривають унікальну перспективу для оцінки проблем соціальної структури та ідентичності у суспільствах минулого. Слід пам'ятати, що кількість дітей, які колись народилися й існували на Землі, набагато перевищує чисельність дорослих. Хоча оцінка демографічних показників для минулих суспільств може бути важкою, цілком імовірно, що у більшості до сучасних суспільств від 40 до 50% живого населення будь-якої миті часу було молодшим за 14 років².

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

У вивченні життя дітей сарматів лише в останні двадцять років намітилася більш позитивна динаміка. Така ситуація не є винятковою в історії світової науки. Приблизно у такому ж руслі розвивалася і дитяча археологія загалом³. Проте кількість таких робіт налічує не більше десятка. Особливості дитячого похоронного обряду у пам'ятниках гуно-сарматського часу у Середньому Єнісеї досліджувала Т.І. Поліщук⁴.

Величезний за обсягом матеріал обробив М.Є. Берлізов за допомогою популярної на той час методики кластерного аналізу. Стаття автора була присвячена виявленню індикаторів вікової належності у похоронних пам'ятках савромато-сарматської археологічної культури. Дослідник дійшов висновку, що в цьому суспільстві зрілі чоловіки та молоді жінки перебували у привілейованому становищі, а діти, немовлята та люди похилого віку були обмежені у правах⁵.

У 2012 р. вийшла публікація А. Стоянової щодо дитячих поховань могильника Опушки, розташованого у центральній частині кримського передгір'я. До наукового обігу було запроваджено матеріали із 37 поховальних споруд, що містили захоронення дітей 1 ст. до н.е. – 3 ст. н.е.⁶

Аналізували гендерну соціалізацію дітей ранніх кочівників Південного Уралу Н.А. Берсенєва та А.Х. Гільмітдінова⁷. В окремих розділах колективної монографії, написаної провідними фахівцями цього регіону, досліджувалася дитяча субкультура сарматів Нижнього Поволж'я⁸. Морфології дитячих поховань

¹ Вдовченков Е. Историография социальных исследований сарматов. *Общественные науки*. 2011. № 5. С. 47-52.

² Flinn M. *The European Demographic System, 1500-1820*. Brighton: Harvest Press, 1981; Heywood C. *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge, 2001. P. 148-9.

³ Klear D. *Towards an Archaeology of Childhoods*. 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/257922291_Towards_an_Archaeology_of_Childhoods

⁴ Поліщук Т. Особенности детского погребального обряда в памятниках гунно-сарматского времени на Среднем Енисее. В Митько О.А. (ред.). *Евразия: культурное наследие древних цивилизаций*. Вып. 2. Новосибирск: НГУ, 1999. С. 66-75.

⁵ Берлизов Н. Отражение возрастной стратификации савромато-сарматских племен эпохи раннего железа в погребальной обрядности. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 2. С. 255-258.

⁶ Стоянова А. Детские погребения из могильника Опушки (по результатам раскопок 2003-2009 гг.). Симферополь, 2012.

⁷ Берсенєва Н. Детские погребения ранних кочевников Южного Урала (4-2 вв. до н.э.). *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. 2013. № 2 (21). С. 36-44.

⁸ Балабанова М. и др. Половозрастная структура сарматского населения Нижнего Поволжья: погребальная обрядность и антропология. Волгоград, 2015.

ранньосарматської культури Нижнього Поволжя, присвячена стаття антрополога М.А. Балабанової. У результаті дослідження автор дійшла висновку, що діти в ранньосарматському суспільстві рано включалися у повсякденне життя, і їхня роль підвищувалася зі збільшенням календарного віку⁹. Дитячим похованням ранніх кочівників Південного Уралу приділяв увагу Н.С. Савельєв¹⁰. Амулети-пронизи у вигляді скарабеїв з дитячих поховань 1-2 ст. н.е. відкритих у некрополі на Ілуратському плато (Східний Крим) вивчили М.А. Тарасенко та З.В. Ханутіна¹¹. Принципи та можливості реконструкції гендерних і вікових структур, а також етапів соціалізації дітей знайшли відображення у публікації О.Б. Шевченко¹².

З останніх робіт слід зазначити дослідження М.А. Берсеневої. Автор розглядала поховання двох хронологічних періодів: савроматського (кінець 6 – перша половина 5 ст. до н.е.) та ранньосарматського (кінець 5-3 ст. до н.е.). Ця робота є свідченням широкого знайомства дослідника із загальносвітовими тенденціями археології дитинства¹³.

Аналіз історіографії показав, що вивченням сарматського дитинства займаються лише окремі вчені, у межах певних регіонів. Однак ми вже можемо наголосити на деяких тенденціях. Переважають роботи, що ґрунтуються на великих регіональних вибірках конкретних періодів історії сарматів. Такий тип досліджень, безумовно, може дати більш широкий масив інформації для реконструкції життя сарматського суспільства. Однак сармати були поліетнічним утворенням¹⁴ і часто культурні відмінності ми можемо спостерігати лише у межах окремих могильників. У великих вибірках, складених з даних, що походять з різних пам'яток, така особливість може бути зовсім непомітною. Тому ми вважаємо, що важливим елементом дослідження сарматського дитинства має стати реконструкція в рамках окремих могильників. Їхнє накопичення стане багатим джерелом для більш загальних досліджень.

Крім того, проглядається територіальний і хронологічний дисбаланс у вивченні сарматського дитинства. Усі три хронологічні періоди даного населення були вивчені лише для Нижнього Поволжя. Щодо Південного Приуралля, то розглядалися лише ранні сармати. Пильний читач міг помітити, що на території Прикубання та Північного Причорномор'я таких досліджень не проводилося зовсім.

Слід зазначити, що методологічних робіт у цьому напрямку зовсім немає. У цій галузі сарматознавство значно відстає від загальносвітових тенденцій, де за

⁹ Балабанова М. Морфология детских захоронений ранних кочевников Нижнего Поволжья (по материалам могильников раннесарматского времени). *Нижеволжский археологический вестник*. 2017. Т. 16, № 1. С. 62-82.

¹⁰ Савельев Н. Детские погребения кочевников Южного Урала середины 1 тыс. до н.э. *Уральский исторический вестник*. 2019. № 1 (62). С. 55-62.

¹¹ Тарасенко Н., Ханутіна З.В. Амулети-пронизи в виде скарабея из детских погребений 1-2 веков н.э. некрополя на Илуратском плато (Восточный Крым). *Археология, этнография и антропология Евразии*. 2021. Том 49. № 3. С. 51-59. DOI: 10.17746/1563-0102.2021.49.3.051-059

¹² Шевченко О. Дитячі поховання з могильника Новий середньосарматського часу (ранній період). *Сходознавство*. 2022. С. 107-138. DOI: 10.15407/skhodoznavstvo2022.89.107

¹³ Берсенева Н. К реконструкции социальной структуры ранних кочевников Южного Урала (6-3 вв. до н.э.): детские погребения. *Нижеволжский археологический вестник*. 2023. Т. 22. № 1 С. 85-99. DOI: 10.15688/nav.jvolsu.2023.1.6

¹⁴ Скрипкин А. Сарматы (проблемы происхождения, расселения и политической организации). *Нижеволжский археологический вестник*. 2014. Вып. 14. С. 7-20.

останнє десятиліття різко зросла кількість досліджень дітей і дитинства в археології та антропології. Фактично, на відміну від ігнорування дітей у більш ранніх археологічних працях, тепер визнано, що діти є важливими соціальними та економічними суб'єктами¹⁵, і їхнє ігнорування означало б ігнорування важливої демографічної частини минулих суспільств. Широкий огляд історіографії питання зробили С. Халкров і С. Вард¹⁶.

Наведені роботи мають велику цінність як для можливостей порівняльного аналізу, так і щодо вдосконалення методики подібних досліджень у сарматознавстві, що дозволяє розраховувати на подальше підвищення рівня осмислення у цій галузі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

На даний час рівень розвитку антропології дозволяє з високою точністю визначити стать більшості дорослих скелетів. З іншого боку, зустрічаються випадки, де це зробити складно. Що ж до дитячих поховань, то тут визначення статі можливе лише за непрямими ознаками (наприклад, за супровідним інвентарем), які є далеко не завжди. Ця проблема описана вже давно, наприклад, Джоном Лоуренсом Енджелом у праці «Основи палеодемографії»¹⁷.

Біоантропологічні та генетичні дослідження людських останків багато в чому підтверджують археологічне визначення статі, але універсальну обґрунтованість цього методу брали під сумнів. Деякі інтерпретації підкреслюють можливість третьої статі або зміни статі за певних умов. Тому було б бажано провести більше аналізів ДНК, особливо у недорослих людей. Однак вивчення скелетів сарматських дітей, знайдених на території Північного Причорномор'я, на даний час, у багатьох випадках, не є можливим через їх втрату.

Для вирішення неоднозначної природи гендерної ідентичності було прийнято рішення скористатися методологією, запропонованою Р. Джойс¹⁸. Ця методика має на увазі, що, по-перше, необхідно переконатися в наявності дітей. Це можна досягти у вигляді розгляду біологічних показників, що позначають вік. Тому ми керуватимемося наявними визначеннями антропологів. Є ще вікова поведінка, яку можна спостерігати за допомогою археологічних даних, наприклад, розподіл вікових інструментів, декоративних прикрас (або прикрас одягу, інших соціально-експонованих предметів). Другий методологічний інструмент цієї структури – узагальнити досвід поховання сарматських дітей, який відрізняється від досвіду поховань дорослих індивідів. Це означає дивитися, де дітям дозволялося і що не менш важливо, не дозволялося діяти. По-третє, слід помічати, коли соціальні вікові групи відхиляються від очікуваних «норм» в археологічних свідченнях. Це означає дивитися, коли і де спостерігаються поховання скелетів дитячого віку з асоціаціями, які більше схожі на дії дорослих, у конкретному культурному контексті.

¹⁵ *Kamp K.* Where Have All the Children Gone?: The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory*. 2001. № 8. P. 1-34.

¹⁶ *Halcrow S., Stacey W.* Bioarchaeology of Childhood. In *Montgomery H.* (Ed.). *Oxford Bibliographies in Childhood studies*. New York: Oxford University Press, 2017. DOI: 10.1093/OBO/9780199791231-0178

¹⁷ *Lawrence Angel J.* The bases of paleodemography. *American journal of Biological anthropology*. 1969. Vol. 30, Issue 3. P. 427-437.

¹⁸ *Joyce Rosemary A.* Gender and Power in Prehispanic Mesoamerica. Austin: University of Texas Press, 2000.

ВИБІРКА МАТЕРІАЛУ

Відповідно до О.В.Симоненко, станом на 1999 р. на території Північного Причорномор'я враховано 1 256 поховань та окремих знахідок сарматської культури. Хронологічно вони розподіляються на 74 ранньосарматських (2-1 ст. до н.е.), 738 середньосарматських (1 – середина 2 ст. н.е.) та 432 пізньосарматських (друга половина 2 – 4 ст. н.е.). Два останніх числа можуть варіювати у незначних межах за рахунок неможливості в окремих випадках точно продатувати пам'ятку, але це не відбивається на загальній ситуації¹⁹.

Припускаючи значних труднощів, з якими може зіткнутися наше дослідження, та з метою отримання наймасовішого матеріалу з можливого, ми вирішили провести аналіз дитячих сарматських поховань знайдених на території Північного Причорномор'я для середньосарматського часу. Такий вибір обумовлений тим, що кількість середньосарматських пам'яток значно переважає інші періоди.

Дослідження базується на опублікованих даних ґрунтових і курганних могильників, остеологічний матеріал з яких був оброблений антропологами та в яких були зафіксовані дитячі поховання. Таким чином, вибірка склала 142 могильні ями, в яких було виявлено 148 похованих. 33 (22,3%) скелета були визначені як такі, що належать недорослим індивідам до 17 років²⁰. Матеріали інших могильників, на жаль, можна було залучити лише в обмеженому обсязі.

Поховання без точного визначення віку смерті, що віднесені до дитячих на підставі розміру скелету, можуть бути враховані лише на рівні пошуку відмінностей між дитячими та дорослими похованнями, але для аналізу дитячих поховань за віковими групами використовувати їх неможливо. Потрібно додати, що у низці публікацій, незважаючи на те, що матеріал оброблявся антропологами, точний вік деяких скелетів дітей не наводиться через погану збереженість кісток, або з інших причин.

Слід враховувати, що доступна досліднику кількість скелетів зазвичай залежить не лише від розмірів самого могильника, а від наступних чинників: планів досліджень, збереження кісткового матеріалу, кваліфікації археологів, які займаються розкопками. Таким чином антропологічна вибірка дуже специфічна і не може повністю відповідати дійсності.

Знайомство з великою кількістю досліджень, присвячених дитячій субкультурі, показало, що у розподілі груп за віком автори користуються різними схемами. Також існують різні проблеми з термінологією, що використовується для визначення дитинства, включаючи вікові категорії. Це особливо важливе питання, оскільки вікові категорії мають значення для аналізу й інтерпретації біологічних даних, включаючи аспекти смертності та народжуваності. Ці проблеми детально обговорювалися у низці робіт²¹.

¹⁹ Симоненко А. Сарматы Северного Причерноморья. Хронология, периодизация и этно-политическая история: дисс... д.и.н. Киев, 1999. С. 5.

²⁰ Необхідно усвідомлювати, що коли ми вивчаємо скелети дітей з археологічних розкопок, вибірка є потенційно необ'єктивною, оскільки вони не доживають до дорослого терміну.

²¹ Halcrow S., Stacey W. Bioarchaeology of Childhood... Halcrow S., Tayles N. The Bioarchaeological Investigation of Children and Childhood: Problems and Prospects. *Journal of Archaeological Method and Theory*. 2008. Vol. 15. P. 190-215; Lally M. Bodies of difference in Iron Age Southern England. *Changing Perspectives on the First Millennium BC*. Oxford: Oxbow. 2008. P. 119-38; Lewis M. The Bioarchaeology of Children: Perspectives from Biological and Forensic Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press, 2006; Sofaer J. The Body as Material Culture: A Theoretical Osteoarchaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Оцінка віку сама по собі важлива для аналізу стану здоров'я, оскільки рівень і характер смертності на різних стадіях дитинства є чутливим показником здоров'я зразків усього скелета. Вік також є основою для оцінки та динаміки населення. Для можливості порівняльного аналізу, важливо щоб дослідники у результаті дійшли більш-менш загальної схеми вікового поділу недорослих сарматів.

При вивченні цього матеріалу ми використовували наступні вікові групи: немовлята²² – до року; 1-3 роки²³; 4-7 років²⁴; 8-12 років²⁵; підлітковий вік²⁶ – 12-16 років. Для градації ми використовували біологічний тип віку²⁷. Скрізь, де це було можливо, наша вікова категоризація враховувала останні опубліковані археологічні методології²⁸. Слід враховувати, що існують протиріччя між біологічними й археологічними дослідженнями віку в минулому, які частково виникають через припущення, що «біологічний» вік безпосередньо пов'язаний із «соціальним» віком²⁹. Соціальні вікові категорії важко визначити в минулих популяціях, особливо у доісторичних суспільствах, через відсутність письмових записів про статус дітей і дорослих, соціальні ролі та відносини. Встановлення соціальних вікових груп також залежить від великих вибірок скелетів, щоб продемонструвати відомі закономірності різних соціумів. В якості альтернативи дослідники покладаються на етнографічні аналогії та/або аналіз похоронних ритуалів субдорослих, хоча відомо, що те й інше має притаманні проблеми. Ще одна проблема, яка ускладнює визначення соціального віку, полягає у тому, що визначення дитинства може згодом змінюватись у суспільстві. Ці етапи враховують не тільки хронологічний вік, але також навички, особистість і здібності людини³⁰. Крім того, важливо визнати, що кількість вікових категорій може змінюватись від однієї популяції до іншої, а також від статі й інших соціальних ознак³¹.

Сполучною ланкою між археологією й антропологією можуть стати етнографічні паралелі. Наприклад, осетинська поховальна обрядовість має риси

²² Цілоком залежний і не усвідомлює себе, все ще годується грудьми, що вимагає всієї уваги матері, і з очевидних причин дитина не відіграє продуктивної ролі у суспільстві.

²³ Це раннє дитинство – коли немовля віднімають від грудей, але воно не здатне піклуватися про себе і все ще непродуктивне.

²⁴ Наступна фаза є перехідною, коли діти входять у робоче середовище, але не мають самостійності у виконанні завдань.

²⁵ Дитина повністю усвідомлює себе і доручену йому діяльність, яку вона вже виконує самостійно.

²⁶ Вже у дорослому одязі виконує дорослу діяльність: можливо, підлітки були цілоком здатні виконувати отримані завдання, але менш продуктивні через фізичну силу.

²⁷ Halcrow S., Tayles N. The Bioarchaeological Investigation of Children... and Childhood. In Agarwal S.C. & Glencross B.A. (Eds.). *Social Bioarchaeology*. Chichester: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 2011. P. 334. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781444390537.ch12>

²⁸ Bickle P., Fibiger L. Ageing, Childhood and Social Identity in the Early Neolithic of Central Europe. *European Journal of Archaeology*. 2014. Vol. 17 (2). P. 208-228. DOI: <https://doi.org/10.1179/1461957114Y.0000000052>; Rebay-Salisbury K. Personal relationships between co-buried individuals in the Central European Early Bronze Age. In Lillehammer G., Murphy E. (Eds.). *Across the Generations: The Old and the Young in Past Societies (Childhood in the Past Monograph Series: Vol. 8)*. Stavanger: Museum of Archaeology/University of Stavanger, 2018. P. 35-48.

²⁹ Kamp K. Where Have All the Children Gone?... P. 1-34.

³⁰ Halcrow S., Tayles N. The Bioarchaeological Investigation of Children... P. 348.

³¹ Kamp K. Where Have All the Children Gone?... P. 25; Lesick K. Re-engendering gender: some theoretical and methodological concerns on a burgeoning archaeological pursuit. In Moore J., Scott E. (Eds.). *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Leicester: Leicester University Press, 1997. P. 31-41.

глибокого архаїзму, що відзначалося багатьма дослідниками. При цьому етнографи одноставно констатують, що ця архаїка має своїм корінням поховальні звичаї іраномовних предків осетинів – скіфів, сарматів та алан³².

ДІТИ ДО РОКУ – НЕМОВЛЯТА

Серед поховань, що потрапили у вибірку, лише два містили скелети дітей віку немовля. В обох випадках це були курганні могильники. Невеликий сарматський могильник Каїрка^{336/334} і значно більший – Усть-Кам'янка 34/1³⁵. Важливо відзначити відсутність поховань дітей віку немовля у ґрунтових могильниках, таких як Бокани, Калантаєво, Холмське (див. додаток № 1).

Сармати ховали дітей, які померли у віку немовля, на загальному курганному цвинтарі. Проте, їх хоронили лише разом із дорослими жінками. Дане спостереження підтверджується і матеріалами з могильника Новий у Подонні³⁶. На жаль, вік померлих жінок, похованих разом із дітьми, встановлено не було. Ми можемо лише припускати, що це поховання матері з дитиною, яка померла одночасно або відразу після пологів³⁷. У цій вибірці, як і в могильнику Новий³⁸, жодна дитина у віці немовля не була похована з чоловіком.

Поховання Каїрка 6/3 було єдиним сарматським комплексом у могильнику, що було впущене у курган доби бронзи³⁹. Курган № 34 у могильнику Усть-Кам'янка було споруджено у сарматський час.

Скелет дитини у похованні Каїрка 6/3 знаходився біля правої кисті жінки⁴⁰, у похованні Усть-Кам'янка 34/1 – між правим стегном і рукою покійної⁴¹. У могильнику Новий ми можемо простежити те саме місце розташування дитячих скелетів по відношенню до жіночих⁴². Орієнтація та розташування дитячих скелетів, в обох випадках, аналогічно жіночим. Поховальне начиння, яке впевнено можна зарахувати до дитячих скелетів, було відсутнє.

Порівняно невелика кількість поховань дітей віку немовля не є типовою для сарматського населення⁴³. Існує безліч причин, які можуть пояснити цей факт. Так,

³² *Такоєва Н.* Погребальные и поминальные обряды осетин в XIX в. *Советская этнография.* 1957. № 1. С. 146-151; *Калоев Б.* Обряд посвящения коня у осетин. *Труды VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук* (Москва, август 1968 г.). Москва: Наука, 1964. С. 33-37; *Гаглоева З.* Культ мертвых у осетин. *Известия Юго-Осетинского НИИ.* 1974. Вып. XVIII. С. 52-78; *Кокоєва А.* Из истории погребальных обрядов у осетин. *Известия Юго-Осетинского НИИ.* 1980. Вып. XXIV. С. 28-41; *Чибиров Л.* Древнейшие пласты духовной культуры осетин. Цхинвали: Ирыстон, 1984; *Хадикова А.* Традиционный этикет осетин. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2003.

³³ *Симоненко А.* Сарматы Таврии. Киев: Наукова думка, 1993. С. 51.

³⁴ Тут і далі цифра перед дробом означає номер кургану, після – номер поховання.

³⁵ *Костенко В.* Сарматы в Нижнем Поднепровье: по материалам Усть-Каменского могильника. Днепропетровск: Видавництво ДДУ, 1993. С. 32.

³⁶ *Шевченко О.* Дитячі поховання з могильника Новий... С. 113.

³⁷ *Beausang E.* Childbirth in Prehistory: An Introduction. *European Journal of Archaeology.* 2000. Vol. 3 (1). P. 73-75; *Rebay-Salisbury K., Pany-Kucera D., Spannagl-Steiner M., Kanz F., Galeta P., Teschler-Nicola M., Salisbury R.B.* Motherhood at Early Bronze Age Unterhautzenthal. *Archaeologia Austriaca.* 2018. Vol. 102. P. 36.

³⁸ *Шевченко О.* Дитячі поховання з могильника Новий... С. 7.

³⁹ Інші кургани було споруджено у сарматський час.

⁴⁰ *Симоненко А.* Сарматы Таврии... С. 51.

⁴¹ *Костенко В.* Сарматы в Нижнем Поднепровье... С. 32.

⁴² *Шевченко О.* Дитячі поховання з могильника Новий... С. 107.

⁴³ *Ibid.* С. 109.

дослідники відзначають, що антропологічний матеріал з багатьох розкопок часто містить співвідношення немовлят до інших вікових категорій, значно нижче за очікування⁴⁴. Не виключено, що це пов'язано з тафономічними процесами⁴⁵. Кістки дітей мають високий вміст органічних компонентів і, відповідно, низький вміст мінералів, що робить їх сприйнятливішими до посмертного розпаду, ніж кістки людей похилого віку⁴⁶. Дослідниками було показано взаємозв'язок між низьким рН ґрунту та поганою схоронністю кісток: міцність молодих кісток швидко знижується із збільшенням кислотності ґрунту⁴⁷.

С. Белло й ін. провели дослідження, спрямоване на оцінку залежності вікових і статевих відхилень у збереженості скелетів. Їх цікавило чи збереження скелетів залежить лише від чинників зовнішніх чи внутрішніх. Оцінивши понад 600 скелетів з археологічних розкопок у Франції та Великій Британії, вони виявили, що останки підліткового віку, як правило, погано збереглися і менш повні, ніж кістки дорослої людини, і що недостатня збереженість обумовлена, головним чином, внутрішніми особливостями кісток (наприклад, нижчим мінеральним змістом у кістках підлітків). Зовнішні чинники можуть призвести до подальшої диференціації збереженості у підлітків і дорослих, але вони багато в чому залежать від фізичних чи внутрішніх властивостей кісток⁴⁸.

Можуть також існувати культурні причини недостатньої репрезентації дитячих скелетів в археологічному контексті. Як заявив Льюїс: «при використанні даних, отриманих із зразків цвинтарів, важливо пам'ятати, що ми насправді вимірюємо рівень поховань, а не рівень смертності»⁴⁹. Інше можливе пояснення відсутності молодших дітей полягає в тому, що немовлят ховали або залишали в іншому місці, не на спільному цвинтарі. Наприклад, осетинська етнографія свідчить, що малечу до трирічного віку ховали не на спільному цвинтарі, а на околиці поля або у кутку присадибної ділянки. Крім того, мати не могла оплакувати малолітніх дітей⁵⁰. Значна частина відсутності дитячих останків може бути пов'язана із неадекватним станом досліджень. Це підтверджується сучасними розкопками, в яких знаходять велику кількість скелетів дітей⁵¹. Тому ми не можемо бути впевнені у причинах, чому в сарматських могильниках Північного Причорномор'я було знайдено порівняно невелику кількість поховань дитячого віку.

⁴⁴ Lovejoy O. et al. Paleodemography of the Libben Site, Ottawa County, Ohio. *Science*. 1977. Vol. 198. P. 291-293; Weiss K. Demographic Models for Anthropology. *American Antiquity*. 1973. Vol. 38, Issue 2. P. 1-88.

⁴⁵ Gordon C.C., Buikstra J.E. Soil pH, Bone Preservation, and Sampling Bias at Mortuary Sites. *American Antiquity*. 1981. Vol. 46, Issue 3. P. 566-571; Guy H., Masset C., Baud Ch.-A. Infant Taphonomy. *International Journal of Osteoarchaeology*. 1997. Vol. 7. P. 221-229; Specker B. et al. Bone Mineral Content in Children 1 to 6 Years of Age. *American Journal of Disease in Children*. 1987. Vol. 141, Issue 3. P. 343-344; Hladíková K. Perception of children in Villanovan period in southern Etruria in Romanowicz. In Romanowicz P. (Ed.). *Child and Childhood in the Light of Archaeology*. Wrocław: Chronicon, 2013. P. 41-73.

⁴⁶ Guy H., Masset C., Baud Ch.-A. Infant Taphonomy... P. 221-229.

⁴⁷ Gordon C.C., Buikstra J.E. Soil pH, Bone Preservation, and Sampling Bias at Mortuary Sites... P. 566-571.

⁴⁸ Bello S. et al. Age and Sex Bias in the Reconstruction of Past Population Structures. *American Journal of Physical Anthropology*. 2006. Vol. 129, Issue 1. P. 24-38.

⁴⁹ Lewis M. Non – adult Palaeopathology: Current Status and Future Potential. In Cox M., Mays S. (Eds.). *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. Cambridge: Greenwich Medical Media, 2000. P. 40-41.

⁵⁰ Калоев Б. Осетинские историко-этнографические этюды. Москва: Наука, 1999. С. 183.

⁵¹ Rebay-Salisbury K. Personal relationships... P. 35-48.

Осетинські етнографічні матеріали розповідають, що дитину після народження укладали в колиску. Після п'яти-шести місяців немовля привчали сидіти на ліжку (обкладаючи подушками та матрацами), і потім повзати. До кінця першого року, або на початку другого, його вчили ходити, підтримуючи руками. Приблизно до восьми місяців дитину годували тільки грудьми, потім починали привчати до дорослої їжі. Але при цьому малюк не переставав харчуватися молоком матері до другого чи третього року, після чого його забирали від грудей. У осетинів не практикувалося штучне харчування. Якщо у матері дитини не було молока, її до потрібного часу годувала грудьми якась родичка чи сусідка. Велике значення матері надавали гартуванню організму дитини, водночас оберігаючи його від застуди. Осетинки спочатку одягали дітей тепло, навіть кутали, бо боялись застудити, і тільки обличчя залишалось незакритим⁵². У великих осетинських сім'ях доглядом дітей займалася не кожна мати окремо, а одна чи дві жінки з родини. Вихованням їх керували старші жінки⁵³.

Діти 1-3 роки

У вибірці було зафіксовано п'ять поховань дітей цього віку. Чотири з них – Щербака (Думени) 2/5; 3/3⁵⁴; Усть-Кам'янка 22/1⁵⁵; 61/2⁵⁶ – були відкриті у курганних могильниках, і лише одне – Калантаєво 7 – у ґрунтовому⁵⁷.

Усі п'ять поховань були окремими, без супроводу дорослих індивідів. Ця обставина різко відрізняє цю групу від попередньої. Дитяче поховання Щербака 3/3 було єдиним сарматським похованням, впущеним у курган доби бронзи. У кургані № 2 могильника Щербака, де було зафіксовано дитяче захоронення № 5, до середньосарматського часу відноситься і поховання № 1, де було поховано індивіда дорослого віку. У кургані № 22 могильника Усть-Кам'янка крім дитячого поховання, до середньосарматського часу відноситься і жіноче № 2. У кургані № 62 дитяче поховання № 7 супроводжувалося чоловічим № 1 середньосарматського часу. Таким чином, ми можемо спостерігати, що у могильниках середньосарматського часу, дітей віком від 1 до 3 років, у поодиноких випадках ховали у курганах без супроводу дорослих. І тим більше, для маленьких дітей, які померли, не споруджували окремі насипи курганів. Схожа ситуація спостерігається і в могильнику Новий (Подоння), за тим лише винятком, що у більшості випадків дитячі поховання в кургані супроводжувало від 1 до 6 синхронних могил⁵⁸. У ґрунтовому могильнику Калантаєво, дитяче поховання № 7 було впущене у стіну зовнішнього рову у південно-східній частині городища (див. додаток 1.2).

Слідів пограбувань зафіксовано не було, хоча деякі комплекси було порушено природним шляхом. Ситуація, коли дитячі поховання грабіжники не чіпали, є типовою для сарматських могильників⁵⁹.

⁵² Магоматов А. Культура и быт осетинского народа: историко-этнографическое исследование. Владикавказ, 2011. С. 261.

⁵³ Магоматов А. Общественный строй и быт осетин (XVII-XIX вв.). Орджоникидзе: Издательство «Ир», 1974. С. 184.

⁵⁴ Гросу В. Сарматские памятники Среднего Попрутья. *Археологические исследования в Молдавии 1983 г.* Кишинев: «Штиинца», 1988. С. 82.

⁵⁵ Костенко В. Сарматы в Нижнем Поднепровье... С. 16.

⁵⁶ Ibid. С. 68.

⁵⁷ Покровська Є.Ф., Ковпаненко Г.Т. Могильник біля с. Калантаєво. *Археологія*. 1961. № 12. С. 133.

⁵⁸ Шевченко О. Дитячі поховання з могильника Новий... С. 117.

⁵⁹ Яценко С.А., Вдовченков Е.В. Ограбление сарматских курганов в древности: методы и цели. *Нижеволжский археологический вестник*. 2013. Вып. 13. С. 82-83.

Тип і розміри дитячих комплексів цієї групи вдалося простежити лише у могильнику Усть-Кам'янка. Дітей ховали у прямокутних ямах, розміри яких значно менші за поховання дорослих індивідів. Цікаво відзначити, що прямокутна яма є переважним типом поховань і для жінок у цьому могильнику. Тоді як індивідів чоловічої статі ховали переважно в ямах із підбоєм. Таким чином, ми можемо припустити, що тип поховання у межах цієї родової групи обирали залежно від статі покійного.

У могильнику Усть-Кам'янка обидві дитини цього віку були поховані в положенні витягнуті на спині, головою на південний захід. У такому положенні були зафіксовані й усі дорослі. Орієнтація головою на південний захід не є домінуючою в цьому могильнику, однак однаково зустрічається як у жіночих, так і чоловічих похованнях. У курганному могильнику Щербака більшість дорослих скелетів були орієнтовані головою на північ, як і дитяче поховання 2/5. У ґрунтовому могильнику Калантаєво дитина у похованні № 7 була похована на правому боці з трохи зігнутими у колінах ногами, головою на південний захід. Дорослі скелети у даному могильнику в такому положенні не фіксуються, більшість перебувала у положенні витягнуто на спині, іноді зі зв'язаними ногами. Дитина з поховання № 7 була орієнтована головою на північний захід, у такому ж положенні знаходився і підліток із поховання № 12. Однак серед дорослих індивідів спостерігається поляризація орієнтації по сторонах світу, тому побачити будь-які закономірності у цьому випадку важко.

У цій віковій групі вже починають фіксуватися предмети поховального начиння, які супроводжують дітей. Спільною рисою виявився гончарний посуд. Однак, місце фіксації було різним, у похованні Щербака 2/5 глечик знаходився нижче лівої ноги (рис. 1, 1), а у похованні Щербака 3/3 – зліва від черепа (рис. 1, 2). Гончарні посудини, крім дитячих поховань, були зафіксовані у чотирьох дорослих комплексах (стать похованих визначено не було). Найчастіше ці вироби перебували у районі черепа. Гендерне забарвлення щодо гончарних посудин у цьому випадку простежити не вдалося.

Поруч із правим коліном дитини з поховання Щербака 2/5 було знайдено велику намистину з пасти (рис. 2, 1). Вона повністю аналогічна до виробу, знайденому біля кістяка дорослого індивіда з поховання Щербака 8/6⁶⁰. Окрім цих двох випадків, великі намистини були зафіксовані ще у трьох комплексах із дорослими скелетами даного могильника. Стать похованого в жодному з них визначено не було. У дитячому похованні Щербака 2/5 яке потрапило до цієї вікової групи, вперше фіксується предмет озброєння кинджал⁶¹. Кинджал повністю аналогічний виробу із поховання Щербака 8/6. У могильнику, що вивчається, подібний вид озброєння було зафіксовано біля дорослого скелета з поховання 9/13, слід лише зазначити, що там був меч.

У дитячому похованні 3/3 могильника Щербака (Думени) біля лівого плеча скелета була знайдена бронзова фібула (рис. 2, 2). Даний вид виробу фіксується ще поряд з двома дорослими скелетами, в одному випадку фібула знаходилася

⁶⁰ У цьому комплексі був похований дорослий індивід, стать якого визначити не вдалося. Див.: Гросу В. Сарматские памятники Среднего Попрутья. *Археологические исследования в Молдавии 1983 г.* Кишинев: «Штиинца», 1988. С. 83.

⁶¹ Кинджал зберігся лише фрагментарно. Див.: Гросу В. Сарматские памятники Среднего Попрутья... С. 79-82, рис. 2, 8.

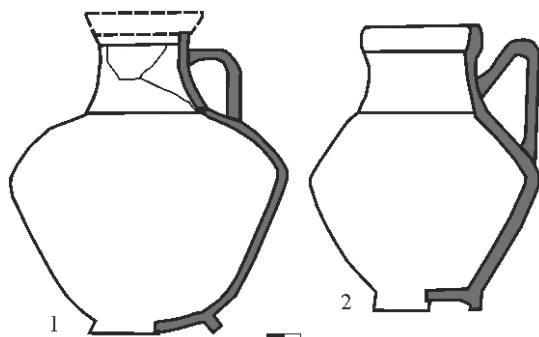

Рис. 1. Посудини, знайдені у похованнях дітей (1-3 років):
1 – Щербака 2/5; 2 – Щербака 3/3

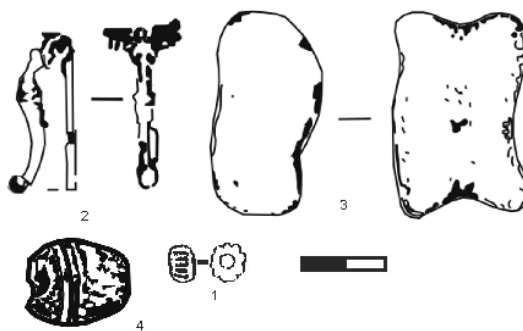

Рис. 2. Поховальне начиння з дитячих поховань (1-3 років):
1 – Щербака 2/5; 2-3 – Щербака 3/3;
4 – Калантаєво 7

праворуч від черепа, у другому – вище від лівої ключиці. Також поряд з гончарним глечиком були зафіксовані астрагали (рис. 2, 3). В інших комплексах могильника астрагалів знайдено не було. Що ж до дитячих поховань за поховальним начинням, через нестачу антропологічних відомостей зробити якісь припущення щодо гендеру похованих, нині важко.

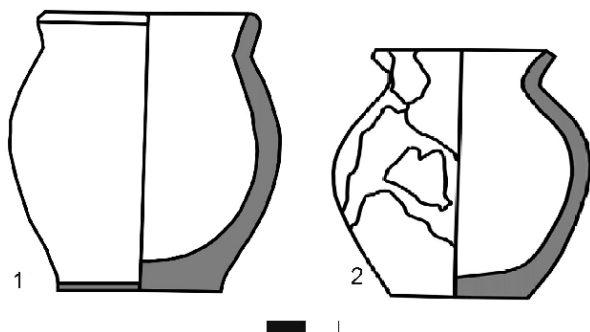

Рис. 3. Посудини, знайдені у похованнях дітей (1-3 років):
1 – Усть-Кам'янка 22/1; 2 – Усть-Кам'янка 62/7

У дитячих похованнях 22/1 і 62/7 цієї вікової групи курганного могильника Усть-Кам'янка з поховального начиння, в обох випадках, були зафіксовані лише ліпні посудини (рис. 3). Посудини перебували у ногах дитячих скелетів. Ліпні горщики зустрічалися як у чоловічих, так і в жіночих похованнях даного могильника. Перебували вони або в куті поховання (34/1; 37/1), або, як у дитячих комплексах – у ногах.

У дитячому похованні № 7 ґрунтового могильника Калантаєво з поховального начиння була знайдена лише велика намистина біля ліктя (рис. 2, 4). Ця намистина повністю аналогічна виробу з підліткового поховання № 12. Подібні намистини фіксуються як у чоловічих, так і в жіночих комплексах, у різних місцях. Гендерну спрямованість, наразі, за поховальним начинням визначити не вдалося.

Спробуємо доповнити археологічні дані етнографічними паралелями. У осетин після смерті чоловіка дружина нерідко поверталася з дітьми в рідну домівку, де їм дядько по матері замінював батька та виховував їх як рідних синів. Бувало й так, що діти могли у будь-який час вирушати до батьків матері та жити там довгий час місяцями чи роками. Це було звичайне явище для осетинів⁶². Дівчаток вже з перших років під час ігор починали відокремлювати від хлопчиків⁶³.

⁶² Магометов А. Общественный строй и быт осетин... С. 125.

⁶³ Магометов А. Культура и быт осетинского народа... С. 264.

За даними антропологічних досліджень, саме в цьому віці у сарматських дітей з'являється зубний камінь, частота його зростає з віком і досягає свого максимуму у підлітків⁶⁴.

Поховання дітей в окремих комплексах може свідчити, що їхні співвітчизники починають сприймати їх як окремих осіб.

ПЕРШЕ ДИТИНСТВО – 4-7 РОКІВ

До цієї вікової групи належить чотири дитячі поховання що потрапили у вибірку. Три з них були відкриті у ґрунтовому могильнику Бокани №№ 7, 11, 12⁶⁵ та одне – у невеликому курганному могильнику Златополь 7/2⁶⁶. У Боканах було відкрито значну кількість дитячих поховань різного віку, що дає можливості для більш широкого аналізу⁶⁷.

У курганному могильнику Златополь дитяче поховання 7/2 було впущене у курган доби бронзи. Інших сарматських поховань цього часу в даному кургані не було⁶⁸. У Боканах дитячі комплекси цього віку перебували, зазвичай, неподалік поховань дорослих жінок.

Усі поховання дітей цієї вікової групи були окремими, без супроводу дорослих. Цікаво відзначити, що, як і у могильнику Новий, у Боканах найбільша дитяча смертність спостерігається саме у цьому віці⁶⁹. Яскраве повторення цього явища, швидше за все, не було випадковим. У могильнику Новий є підстави вважати, що більшість померлих дітей цього віку була жіночої статі. Цілком можливо, що дівчата в цьому віці не становили для сарматського суспільства цінного ресурсу, і вони могли хворіти через погане харчування або зазнавати жорстокого поводження.

У Боканах поховання були здійснені в ямах овальної форми. Подібний тип могил спостерігається також і щодо дорослих поховань. Єдина суттєва відмінність – це довжина, яка у дитячих похованнях на 20-30 см коротша. У Златополі це був єдиний комплекс середньосарматського часу, тому можливість порівняльного аналізу з дорослими похованнями в рамках могильника відсутня.

У Боканах дитячі скелети були орієнтовані головою на північ чи північний схід, як і всі, за рідкісним винятком, поховання дорослих індивідів. Практично всі скелети перебували у положенні витягнуто на спині, проте черепи було повернуто праворуч, або ліворуч. Така сама особливість спостерігається і щодо дитячих поховань даної вікової групи. У дитячому похованні № 7 антропологи простежили сліди штучної деформації черепа. Цей звичай спостерігається і серед дорослих індивідів незалежно від гендерної приналежності. Таким чином, у поховальному обряді дітей 4-7 років у Боканах не спостерігається вікових чи гендерних особливостей. Довжина скелетів дітей становить від 85 до 110 см. У Златополі 7/2

⁶⁴ *Перерва Е.* Палеопатологические особенности неполовозрелого и подросткового населения среднесарматского времени, погребенного в могильниках Нижнего Поволжья. *Genesis: исторические исследования.* 2016. № 6. С. 206-220. DOI: 10.7256/2409-868X.2016.6.21304

⁶⁵ *Федоров Г. К.* Вопросы о сарматской культуре в Молдавии. *Известия Молдавского филиала АН СССР.* 1956. № 4 (31). С. 54.

⁶⁶ *Симоненко А.* Сарматы Таврии... С. 37.

⁶⁷ У ґрунтовому могильнику Бокани 20 поховань розташовувалися на схилі та гребені пагорба кількома рядами на відстані від 0,8 до 3-4 м один від одного (*Федоров Г. К.* Вопросы о сарматской культуре в Молдавии... С. 49).

⁶⁸ *Симоненко А.* Сарматы Таврии... С. 37.

⁶⁹ *Шевченко О.* Дитячі поховання з могильника Новий... С. 118.

могильна яма простежена не була. Дитина була похована головою на захід, у положенні витягнута на спині.

У дитячих похованнях цієї вікової групи спостерігається різноманітне поховальне начиння. У похованні № 7 Бокани біля лівої скроні скелета була зафіксована бронзова кругло дротяна сережка⁷⁰. Цей вид поховального начиння зустрічається як у чоловічих, так і в жіночих похованнях могильника.

Між ребрами з правого боку дитячого скелета з поховання Бокани № 7 було знайдено бронзове дзеркало (рис. 4, 2). Цей вид поховального начиння був зафіксований ще у 5 комплексах дорослих індивідів. У всіх випадках це були жіночі поховання. Дзеркала знаходились з правого боку.

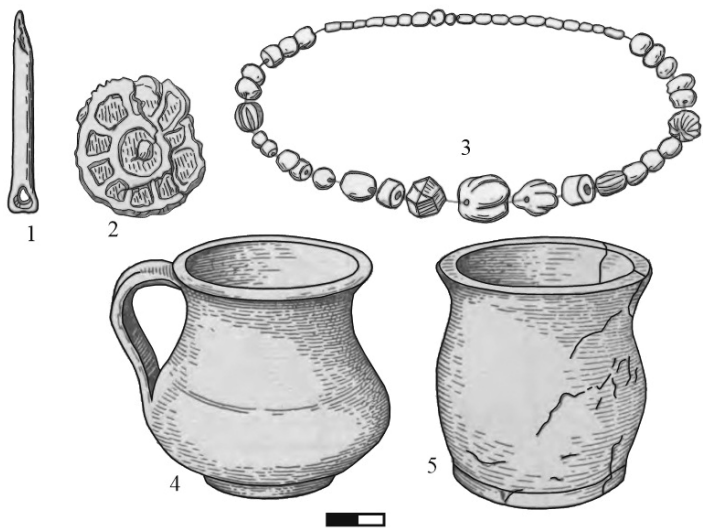

Рис. 4. Поховальне начиння з дитячого поховання (4-7 років) Бокани 7

У всіх дитячих похованнях могильника Бокани, що потрапили в цю вікову групу, були зафіксовані скупчення намистин у районі шиї, які, ймовірно, були залишками намиста або обшивки країв одягу (рис. 4, 3). Скупчення намистин у районі шиї було знайдено практично у всіх жіночих похованнях даного могильника. У той час як у чоловічих комплексах ця категорія інвентарю не була помічена. Таким чином, у нас є вагомий підстави віднести таке явище до жіночого гендеру.

У похованні № 7, з правого боку таза скелета, було знайдено велику кулясту скляну намистину⁷¹. Поодинокі намистини великих розмірів також були знайдені праворуч від грудей скелета підлітка з поховання № 15, і у чоловічому похованні № 8. Гендерну спрямованість у цьому випадку визначити складно через недостатню кількість варіантів.

У дитячому похованні № 7 Бокани, вище за праву стопу скелета дитини, була знайдена голка, виготовлена з кістки птиці (рис. 4, 1). У дитячому похованні № 11 цього ж могильника, біля правого стегна скелета, було знайдено кістяну голку завдовжки до 7 см (рис. 5, 2). Крім цих двох дитячих поховань, подібне знаряддя праці було знайдено під коліном правої ноги жіночого скелета з поховання № 4 (голка була дерев'яною з мідним вушкам)⁷². У чоловічих похованнях такі предмети не фіксуються. Однак те, що у двох дитячих похованнях з трьох, які потрапили у вікову групу від 4 до 7 років, були знайдені голки, є яскравим свідченням того, що дітей могли залучати до порівняно легкої домашньої праці.

⁷⁰ Знайдено лише відбитки виробу на черепі. Див.: Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 53-54.

⁷¹ Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 54.

⁷² Ibid. С. 52.

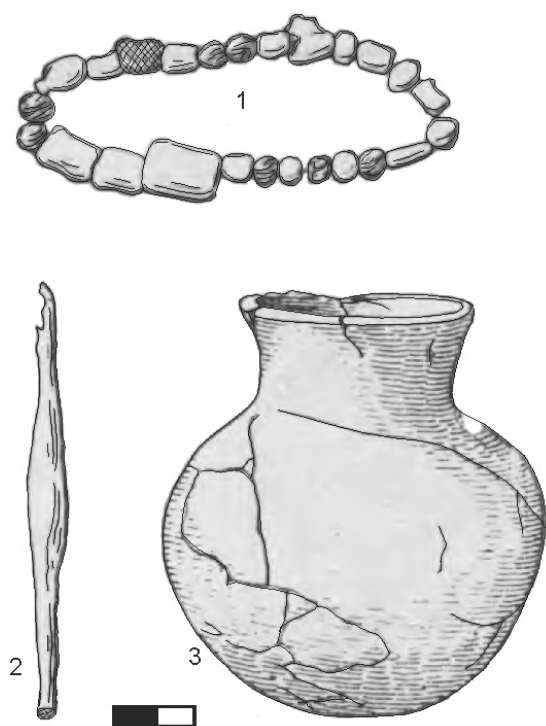

Рис. 5. Поховальне начиння з дитячого поховання (4-7 років) Бокани 11

категорію похоронного начиння в ґрунтовому могильнику Бокани, ми змогли помітити деякі особливості. Різний посуд знайшли практично у всіх похованнях дорослих індивідів, як жіночої, так і чоловічої статі. Однак, за рідкісним винятком, гончарні, дорожчі посудини перебували в районі черепа. У той час як ліпні посудини поміщали біля ніг померлого. Що ми й побачили у дитячих похованнях.

Таким чином, поховальне начиння у всіх трьох дитячих комплексах зазначеної вікової групи з могильника Бокани відноситься до жіночого інвентарю – дзеркало, намисто, скупчення намистин в районі щиколоток ніг або кистей рук, або до нейтрального. Таким чином, всі три дитячі поховання Боканського

У Боканах практично у всіх жіночих похованнях, було зафіксовано скупчення намистин у районі щиколоток ніг чи кистей рук. Це поховальне начиння у чоловічих комплексах не зустрічається. Скупчення намистин у цих місцях, найімовірніше, були обшивкою одягу, взуття або прикрас, таких як браслети. У дитячих похованнях № 11 і 12 цієї вікової групи, скупчення намистин були зафіксовані у ступнях ніг (рис. 5, 1; 6, 1). Дуже схожа ситуація спостерігається і в могильнику Новий⁷³.

У всіх дитячих похованнях могильника Бокани, що потрапили до зазначеної вікової групи, були зафіксовані різні посудини. У похованні № 7 – гончарний глечик знаходився біля потиличної частини черепа (рис. 4, 4). У похованні № 11 і № 12 знаходилося по одному ліпному горщику в ногах дитячих скелетів (рис. 5, 3; 6, 2). Аналізуючи цю

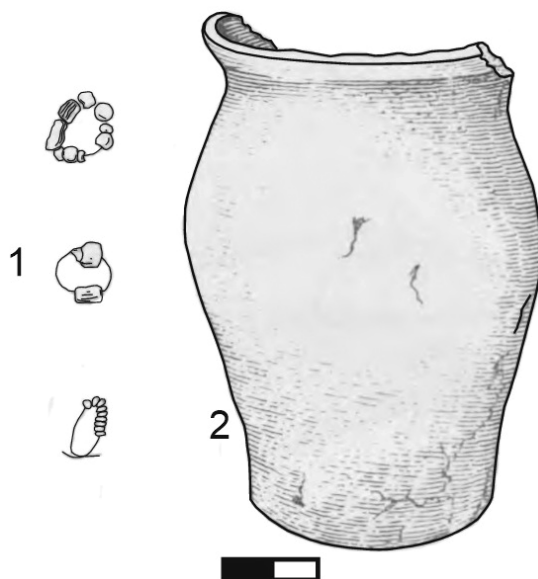

Рис. 6. Поховальне начиння з дитячого поховання (4-7 років) Бокани 12

⁷³ Шевченко О. Дитячі поховання з могильника Новий... С. 123.

могильника, що потрапили в зазначену вікову групу, є достатньо підстав віднести до жіночих.

Дитяче поховання 7/2 з курганного могильника Златополь також містило поховальне начиння (рис. 7). Однак, через те, що це єдине поховання середньосарматського часу в цьому могильнику, його порівняльний аналіз провести неможливо. За черепом похованого було знайдено гончарну посудину. Між колін скелета – глиняне прясельце. На шийних хребцях – бронзова гривня з кільцем⁷⁴.

Етнографічні відомості з використаних нами джерел надають небагато інформацію. У осетин виховання дівчаток цього віку вже проходило у суворіших рамках, ігри були малорухливими, їм не дозволялося пустувати, бігати на вулиці. У сім років дівчинка могла стежити за немовлям (братом чи сестрою)⁷⁵.

ДРУГЕ ДИТИНСТВО 8-12 РОКІВ

У зазначену вікову групу вдалося відібрати усього два поховання із загальної вибірки. До них відноситься поховання № 15 підлітка 11-13 років із ґрунтового могильника Бокани⁷⁶. А також поховання 2/1 дитини 7-8 років із невеликого курганного могильника Вовчий хутір⁷⁷. Це впускне захоронення було єдиним середньосарматським похованням у могильнику. Обидва поховання були окремими, без дорослих людей.

Підлітка із поховання № 15, як і більшість дорослих і дітей у Боканах, було поховано в ямі овальної форми. Однак довжина підліткового поховання на 20-30 см коротша, ніж у дорослих особин. Також співпадає з більшістю орієнтація похованого головою на північний схід, і положення витягнуто на спині.

Поховальне начиння, що було знайдено біля підлітка, нечисленне⁷⁸. Біля черепу, з правого боку знаходився невеликий дворучний гончарний посуд (рис. 8, 3), а з правого боку на грудях, була зафіксована пастова намистина блакитного кольору (рис. 8, 2). Зазначені категорії поховального начиння в межах могильника Бокани було ретельно проаналізовано у попередній віковій групі, де ми прийшли до висновку, що ані посуда, ані окремі одиничні намистини, не несли у собі гендерного забарвлення. У ногах похованого було знайдено 8 астрагалів для гри

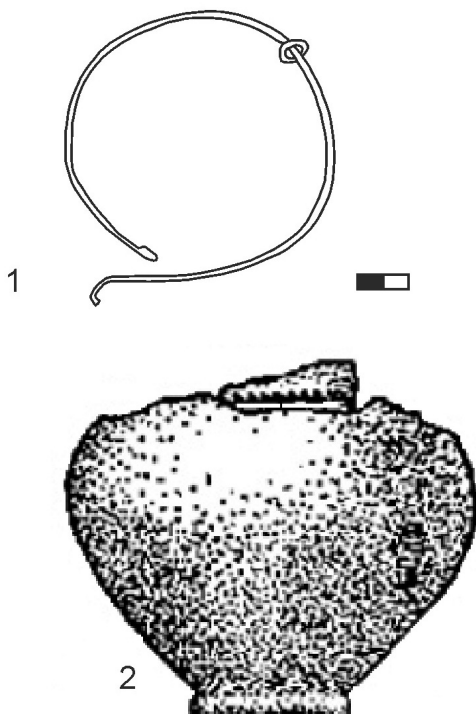

Рис. 7. Поховальне начиння з дитячого поховання Златополь 7/2

⁷⁴ Симоненко А. Сарматы Таврии... С. 37.

⁷⁵ Магометов А. Культура и быт осетинского народа... С. 264.

⁷⁶ Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 57.

⁷⁷ Симоненко А. Сарматы Таврии... С. 35.

⁷⁸ Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 57.

(рис. 8, 1). Ця категорія поховального начиння в інших похованнях могильника Бокани, зафіксована не була.

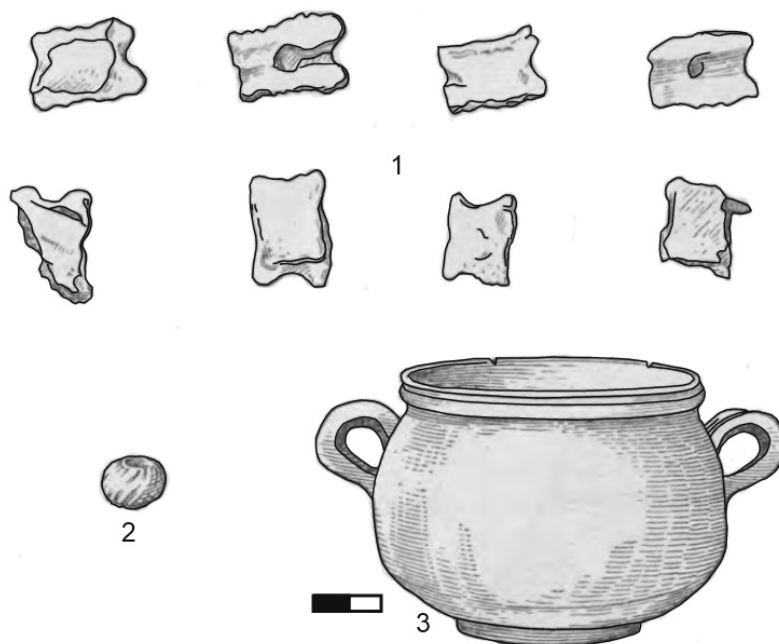

Рис. 8. Поховальне начиння з дитячого поховання (8-12 років) Бокани 15

Другий комплекс, який потрапив у зазначену вікову групу, було впущено у курган скіфського часу, що розташовувався у невеликому могильнику біля села Вовчий хутір. У похованні 2/1 було поховано дитину у віці 7-8 років⁷⁹. Поховальну яму простежити не вдалося. Померлий знаходився в положенні витягнуто на спині, головою на північний схід. З поховального начиння вдалося знайти залізну пряжку на кістках стегон і ліпний горщик за черепом (рис. 9). Залізні пряжки, у більшості випадків, знаходять у чоловічих похованнях сарматів. Але в цьому випадку у могильнику були відсутні синхронні сарматські комплекси.

З етнографії осетин відомо, що не тільки підлітки жіночої статі, але й хлопчики, яким ще не виконалася 10-11 років, знаходилися під спостереженням старших жінок великої родини⁸⁰. З 10-12 років виховання хлопчиків переходило в руки чоловіка. З цього часу вони вже знаходилися з батьками та старшими братами, які брали їх із собою на польові роботи. Хлопчики вчилися їздити верхи, володіти зброєю, керувати возом; у всьому наслідували дорослим, привчалися виконувати всі види робіт, притаманні чоловікам у родині⁸¹. З 10 років осетинські дівчата виконували різні доручення старших жінок, долучалися до праці по дому й обслуговуванню сім'ї, носили воду з водоймища. Дівчата у 10-12 років вже зовсім не допускали хлопчиків у свою компанію⁸².

⁷⁹ Симоненко А. Сарматы Таврії... С. 35.

⁸⁰ Магометов А. Общественный строй и быт осетин... С. 180.

⁸¹ Магометов А. Культура и быт осетинского народа... С. 261-262.

⁸² Ibid. С. 264.

Підлітковий вік 12-16 років

У цю вікову групу із загальної вибірки вдалося відібрати 7 поховань підлітків. Чотири поховання – Корпач 3/4⁸³, Юріївка 1/4⁸⁴, Чорноморське 2/4⁸⁵ та Софіївка 18/1⁸⁶ – були відкриті у курганних могильниках. І три поховання у ґрунтових – Калантаєво № 12⁸⁷, Бокани № 3⁸⁸ і № 10⁸⁹. В рамках цих двох підгруп ми і будемо проводити наш аналіз.

Кургани із похованнями підлітків не містили інших синхронних захоронень. У невеликому курганному могильнику Юріївка поховання підлітка 1/4 було єдиним комплексом середньосарматського часу взагалі. У могильниках Корпач і Чорноморське, крім підліткового поховання в інших курганах, було лише одне поховання дорослого співвітчизника. Крім двох підлітків у похованні 18/1 могильника Софіївка було відкрито ще чотири синхронні комплекси з дорослими індивідами. Усі поховання були одиничними, за винятком Софіївка 18/1, де були два підлітки.

Усі поховання підлітків були впущені в кургани доби бронзи. Однак у могильнику Софіївка курган № 25 де було два середньосарматських комплекси, поховання № 1 було основним, а жіноче № 2 – впускним. Тобто мотив впускати поховання середньосарматського часу у кургани більш раннього часу, не є винятковим явищем для підліткових комплексів, а загальною рисою цього населення.

Жодне підліткове поховання, яке потрапило до цієї підгрупи, не зазнавало пограбування. Однак, простежити форму поховання вдалося лише для 1/4 могильника Юріївка. Це була прямокутна яма із закругленими кутами. Довжина поховання на 20-30 см коротша, ніж зазвичай фіксується у дорослих комплексах. Всі підлітки поховані в положенні витягнуто на спині, втім, як і більшість дорослих із синхронних поховань могильника. Орієнтація похованих там де була можливість провести порівняльний аналіз, також відповідає більшості поховань сарматів у кожному окремому могильнику.

Поховальне начиння у захороненнях цієї підгрупи виявилось нечисленним і невиразним. А невелика кількість синхронних поховань або взагалі їхня відсутність, у рамках окремих могильників дуже ускладнює ґендерний аналіз. Так

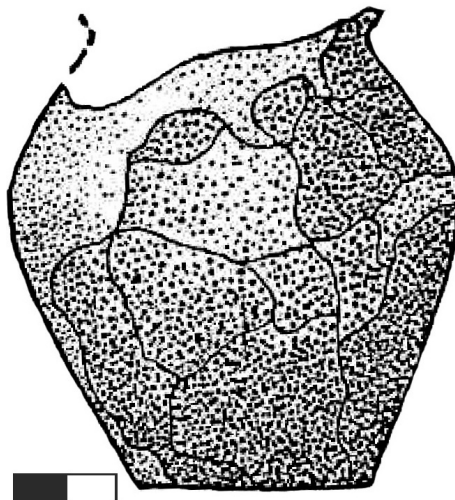

Рис. 9. Поховальне начиння з дитячої могили Вовчий хутір 2/1

⁸³ Яровой Е. Погребальный обряд некоторых скотоводческих племен Среднего Прута (по материалам раскопок курганов у с. Корпач). *Курганы в зонах новостворек Молдавии*. Кишинев, 1984. С. 59.

⁸⁴ Симоненко А. Сарматы Таврии... С. 33.

⁸⁵ Ibid. С. 61.

⁸⁶ Ibid. С. 43.

⁸⁷ Покровська Є.Ф., Ковпаненко Г.Т. Могильник біля с. Калантаєво... С. 133.

⁸⁸ Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 52.

⁸⁹ Ibid. С. 55.

у похованні двох підлітків Софіївка 18/1 було зафіксовано червоноглиняний горщик (рис. 10, 1), кістки вівці та залізний ніж. Таке поховальне начиння знайдено як у жіночих, так і у чоловічих комплексах. Дуже схожа ситуація спостерігається і в невеликому могильнику Чорноморське, де у похованні підлітка 2/4 були знайдені кістки вівці та залізний ніж. Такі ж предмети поховального начиння були зафіксовані і в дорослому похованні 1/7. Стать похованого в останньому випадку визначено не було. Біля підлітка з поховання 3/4 могильника «Корпач», поховальне начиння було відсутнє.

У підлітковому похованні 1/4 Юріївка було зафіксовано найяскравіше поховальне начиння з усіх комплексів, що потрапили до цієї групи. Так над правим плечем знаходилися кістки вівці, біля правої кисті – пласка сланцева плитка зі скошеним краєм та обпаленою поверхнею 3×2,5 см. Швидше за все цей предмет використовувався як абразив. Єдиним предметом, що вказує на гендерну приналежність, є намисто в області шиї (рис. 10, 2). Скупчення намистин у цьому місці цілком може вказувати на жіночу стать похованого.

Тепер перейдемо до аналізу підліткових поховань із ґрунтових могильників. До цієї підгрупи потрапили два поховання з могильника Бокани – № 3 і № 10. В останньому було поховано молоду жінку віком 15-16 років, а також захоронення підлітка з поховання № 12 могильника Калантаєво. Усі три комплекси були окремими, без супроводу дорослих.

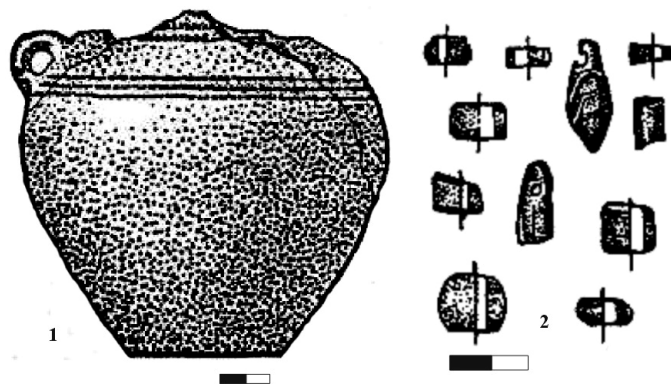

Рис. 10. Поховальне начиння з дитячих поховань (12-16 років):
1 – Софіївка 18/1; 2 – Юріївка 1/4

У підлітковому комплексі № 12 Калантаєво тип поховальної споруди простежити не вдалося. У могильнику Бокани обидва підлітки були поховані в овальних ямах, як і більшість дорослих. Довжина підліткового поховання № 3 лише на сантиметрів 20 коротша за звичайні розміри дорослих поховань.

Підлітки у могильнику Бокани були поховані, як і більшість дорослих, у положенні витягнуто на спині, головою на північний схід. Підліток із поховання 12 Калантаєво був похований у положенні витягнутий на спині, зі схрещеними ногами. У такому ж положенні перебував і чоловічий скелет із поховання № 18. Орієнтований підліток був на південний захід, така ж орієнтація була лише у дитячому похованні № 7.

У підлітковому похованні № 10 Бокани антропологи визначили сліди штучної деформації черепа. Ця особливість спостерігається і серед дорослих індивідів, незалежно від гендерної приналежності. Довжина кістяка дівчинки з поховання № 10 Бокани становить 145 см.

За визначенням антропологів, у похованні № 10 Бокани було поховано

дівчинку. Померлу супроводжував різноманітне поховальне начиння⁹⁰. Біля ступні правої ноги знаходився ліпний горщик поганої якості (рис. 12, 6). На північний схід від черепа був флакон зі скла з двома ручками у вигляді лебедів (рис. 11, 3). Праворуч від черепа знаходився червонолощений гончарний посуд з орнаментом (рис. 11, 4). У шийних хребців – скупчення намистин (рис. 12, 2). На грудях праворуч було знайдено бронзове дзеркало з орнаментом (рис. 12, 7). Там само – бронзова фібула з високим приймачем (рис. 12, 1). Біля зап'ястя лівої руки – браслет із дроту із зав'язаними кінцями. Такий самий браслет був у зап'ястя правої руки (рис. 12, 4, 5). Традиційно для жіночого поховання біля зап'ясть і щиколоток ніг було знайдено скупчення намистин (рис. 11, 1, 2). Поблизу правого стегна – глиняне прясельце циліндричної форми (рис. 12, 8). У лівого плеча – бронзовий дзвіночок (рис. 12, 10). Подібного заможного поховального начиння не містило жодне захоронення могильника Бокани. Науковці зауважують, що окрім соціального становища, може існувати чимало інших причин покладення заможного поховального начиння у певних випадках⁹¹.

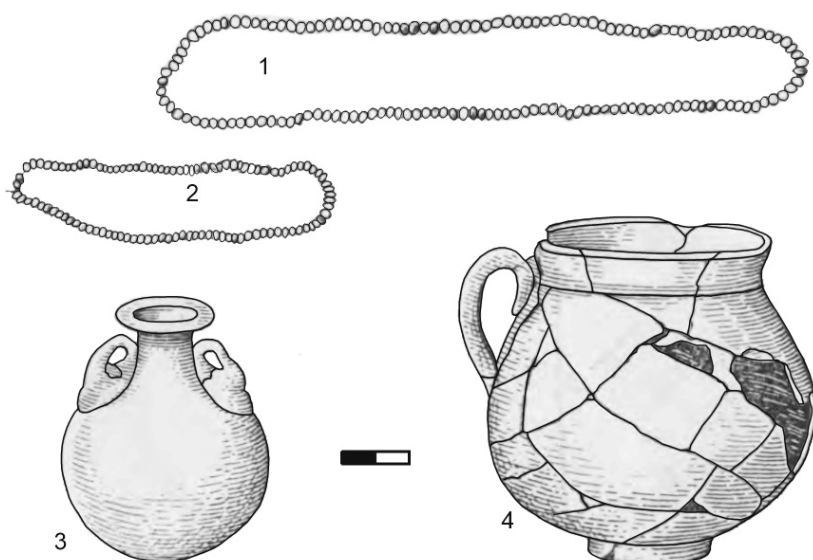

Рис. 11. Поховальне начиння з дитячих поховань (12-16 років) Бокани 10

У підлітковому похованні № 3 Бокани частина поховального начиння також вказує на жіночу стать похованого. Біля кисті лівої руки знаходилося скупчення намистин - браслет або обшивка одягу. Скупчення намистин також знаходилося в районі шиї. Ці дві ознаки у поховальному начинні зустрічаються лише в жіночих похованнях могильника Бокани. До гендерно-нейтрального поховального начиння відноситься лише ліпний горщик, знайдений біля черепа. Таким чином, ми досить впевнено можемо вважати обидва поховання підлітків у могильнику Бокани жіночої статі.

⁹⁰ Незважаючи на біологічну незрілість, цілком імовірно, що у віці дівчата сприймалися суспільством як жінки.

⁹¹ Parker Pearson M. The Archaeology of Death and Burial. Phoenix Mill: Sutton Publishing, 1999.

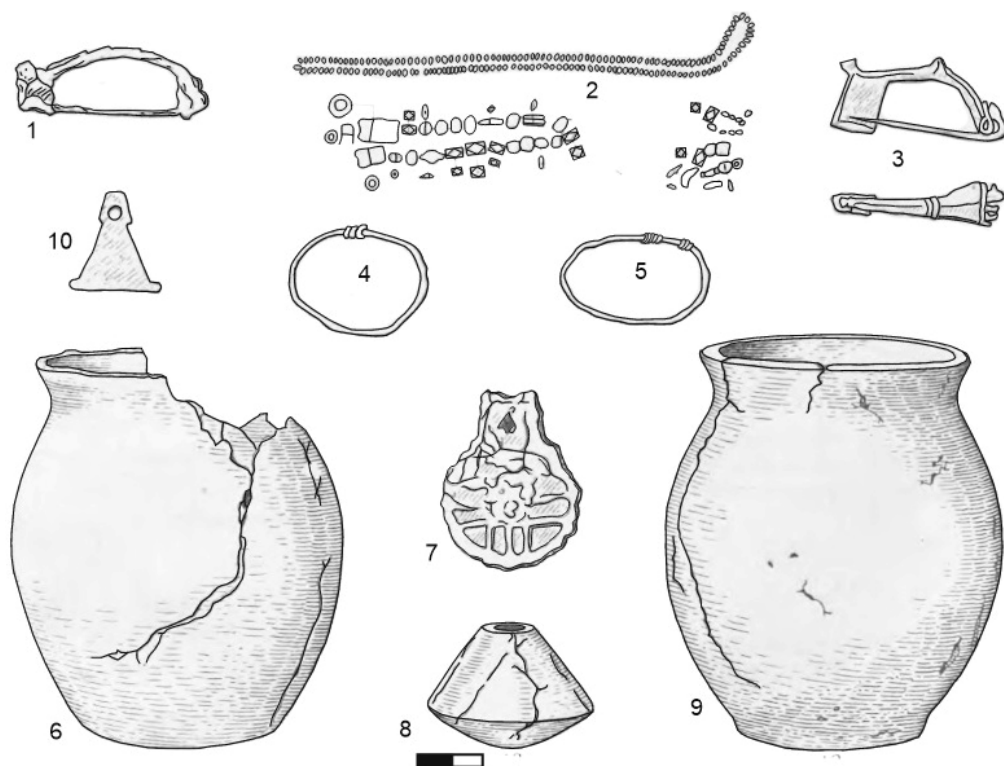

Рис. 12. Поховальне начиння з дитячого поховання (12-16 років) Бокани 10

У похованні № 12 Калантаєво на кістках правої руки похованого було знайдено бронзовий браслет, на кінцях якого збереглося зображення зміїних голів (рис. 13, 1). Бронзові браслети на правій руці були зафіксовані в чоловічому похованні № 18, а також у дитини з поховання № 27. Однак у чоловічому та дитячому похованнях, на сплющених кінцях браслетів, було зображення вухатої тварини. Біля шийних хребців підлітка була велика намистина, повністю аналогічна виробу з дитячого поховання № 7 (рис. 13, 2). Подібні ж вироби були знайдені в області грудини дорослого із поховання № 8, а також в області правої ноги чоловіка із поховання № 18. Поперек гомілкових кісток підлітка було знайдено ребро вівці. Частини скелета вівці знайшли тільки в цьому похованні могильника Калантаєво. Також біля підлітка було зафіксовано кілька вуглеців. На жаль, впевнено віднести цей комплекс до того чи іншого гендеру, без генетичної експертизи, неможливо.

Це найцікавіший вік, адже він є перехідним із дитячого життя у доросле. У осетин хлопчик у 13-14 років ставав помічником батька у всіх сферах господарства, а у 16 років вільно користувався сохою, володів сокирою, серпом і косою. З цих років він ставав дорослим членом родини з правом голосу.

Рис. 13. Поховальне начиння з дитячих поховань (12-16 років) Калантаєво 12

Йому також дозволялося носити зброю⁹². Ще з дитинства в осетинських дівчат під час гри відбувалися майже щоденні вправи у танцях. З 12-14 років дівчина брала участь у публічних танцях. У 15-16 років вже була повністю підготовлена до самостійного господарювання. Особливе значення надавалося моральному вихованню дівчаток. Виховувалися такі якості, які вважалися необхідними для осетинської жінки: знання та суворе дотримання звичаїв; скромність, терпіння, послух і покірність старшим у родині, у майбутньому – чоловікові⁹³.

ВИСНОВКИ

У курганних могильниках кожна вікова група мала свої особливості, проте ми змогли простежити і загальні риси поховальних звичаїв, які залежали від віку дітей. Так, тип поховальної споруди, орієнтація та поза похованих дітей, за рідкісним винятком, не відрізнялися від відповідних традицій поховань дорослих індивідів. Тобто у поховальних звичаях сармати дітей не виокремлювали. Єдине, що могло відрізнити дитяче поховання, це довжина, яка була коротшою, ніж у дорослих. У курганному могильнику Усть-Кам'янка, можна припустити, що тип поховальної споруди залежав від статі померлого та його віку.

Дитячі поховання грабіжників не цікавили. Ми не думаємо, що існувало якесь табу, швидше за все, грабіжники добре знали, що там не буде багатого поховального начиння.

Кочові сармати, що здійснювали свої поховання у курганних могильниках, починали ховати дітей на спільному цвинтарі з віку немовля. Проте, немовлят ніколи не ховали окремо, лише з дорослими жінками, швидше за все їхніми матерями чи близькими родичками. Їх поміщали з правого боку жінки, у ділянці таза чи кисті. Особистих речей у немовлят не було, принаймні це не знайшло відображення у поховальних звичаях.

Раннє дитинство – 1-3 роки. Поховання дітей цього віку вже без супроводу дорослих не є рідкістю. Як правило, сармати впускали поховання малюків у кургани своїх попередників. У цих курганах також ховали дорослих. Дитячі поховання, за рідкісним винятком, були одиничними в курганах. Діти цього віку вже мають особисті речі. Біля них поміщали різний посуд, великі поодинокі намистини, фібули, астрагали. Впевненої гендерної спрямованості цих речей простежити не вдалося.

Важливо відзначити, що лише біля однієї дитини у цій групі ми знаходимо предмет озброєння. Що це означає? Сармати починали навчати своїх дітей володінню зброєю у віці 1-3 років? Тоді чому це лише поодинокі випадки? Чи це маркер чоловічої статі? Іншій набір поховального начиння із цього дитячого поховання знаходить повні аналогії у синхронному дорослому комплексі цього ж могильника. На жаль, стать похованого в останньому визначено не було. Тому ми не можемо стверджувати, що це маркер чоловічої статі. Зараз ми можемо лише звернути увагу майбутніх досліджень на цей випадок, який ставить надто багато запитань і практично не дає відповідей.

Перше дитинство (4-7 років). У курганних могильниках, які потрапили до нашої вибірки, було зафіксовано лише одне поховання дитини цього віку. Це було взагалі

⁹² Магометов А. Культура и быт осетинского народа... С. 262.

⁹³ Ibid. С. 264.

єдине сарматське поховання у цьому могильнику. Нестача даних дозволяє нам лише констатувати, що дітей цього віку продовжували ховати вже в окремих похованнях без дорослих. Поховальне начиння, яке супроводжувало покійних дітей, могло бути досить різноманітним. Така сама ситуація спостерігається і в наступній віковій групі – 8-12 років.

Підлітковий вік 12-16 років. Усі поховання підлітків були єдиними середньосарматськими похованнями, впущеними в кургани доби бронзи. Поховальне начиння численне, але за рідкісним винятком, гендерно нейтральне. Судячи з етнографічної традиції у цьому віці, дітей вже поділяли за гендером. Однак дані, які ми маємо, не дозволили провести якісний аналіз за поховальним начинням. Тут могла б допомогти лише генетична експертиза кісткових залишків.

У *грунтових могильниках*, які потрапили у вибірку, поховання дітей віку немовля не зафіксовано.

Дітей до трьох років у *грунтових могильниках* ховали у поодиноких випадках. При цьому ми можемо спостерігати, що поза похованої дитини могла суттєво відрізнятись від традиційної пози дорослого покійного. Поховальне начиння представлено одиничними предметами, що не мають гендерного забарвлення.

У *грунтових могильниках* сармати починали активно ховати померлих дітей лише з віку 4-7 років. Поряд із похованнями таких маленьких дітей, як правило, знаходилися поховання дорослих. У деяких *грунтових могильниках* спостерігаються піки дитячої смертності саме у цьому віці. Тип поховальної споруди та поза похованих практично у всіх деталях аналогічні дорослим комплексам. Поряд із дітьми померлими у віці 4-7 років поміщають поховальне начиння. Однак саме в *грунтових могильниках* нам вдалося простежити гендерну залежність у поховальному начинні. Так, у дитячих похованнях знаходять голки, дзеркала, скупчення намистин у районі шиї, кистей і щиколоток ніг. Такий набір похоронного начиння зустрічається лише у жіночих комплексах. Тому ми маємо підстави вважати, що померлі діти, яких супроводжував такий інвентар, були жіночої статі. Переважна кількість таких поховань свідчить про високу смертність саме серед дівчаток. Але слід враховувати, що вибірки скелетів з археологічних розкопок репрезентують популяцію, що не вижила. Це особливо стосується субдорослих вибірок, оскільки вони є підгрупою людей, які передчасно померли. Дослідники стверджують, що смертність, за винятком певних вибіркових обставин, буде діяти випадково в популяції⁹⁴. Наявність у поховальному начинні таких предметів як голки говорить про те, що діти вже могли виконувати легку домашню роботу з пошиття або ремонту одягу.

Друге дитинство 8-12 років. Випадки смерті дітей у цьому віці поодинокі. Обряд повністю відповідає дорослим похованням, крім розміру споруди. Поховальне начиння бідне та невиразне.

Підлітковий вік 12-16 років. У цьому віці ховали в окремих похованнях. Поховальний звичай не відрізнявся від дорослих комплексів. Стать скелетів цього віку антропологи вже можуть визначити у деяких випадках. Тому для окремих поховань ми не потребували використання порівняльного аналізу поховального начиння з дорослими комплексами, бо мали надійніше визначення фахівців-

⁹⁴ Cohen M.N., Wood J.W., Milner G.R. The Osteological Paradox Reconsidered. *Current Anthropology*. 1994. Vol. 35 (5). P. 631.

антропологів. За багатством і розмаїттям похоронного начиння, яке супроводжувало деяких покійних дівчат, ми можемо припустити, що саме у цьому віці їх активно готували до заміжжя та збирали для них посаг. Проте, таку можливість мали далеко ще не всі члени сарматського суспільства, навіть у межах окремих кланів.

Незважаючи на деяку обмеженість наших джерел, проведене дослідження дозволило провести певні реконструкції життя сарматських дітей.

Фінансування. Дослідження було здійснено завдяки фінансуванню від проєкту Німецького археологічного інституту (Deutschen Archäologischen Institut) «Документування, запис і збереження української археологічної спадщини» («Documenting, Recording and Saving Ukrainian Archaeological Heritage»).

Додаток 1

ДОВІДНИКОВА ІНФОРМАЦІЯ ПО МОГИЛЬНИКАХ, ЩО ПОТРАПИЛИ У ВИБІРКУ

1.1. Бокани

Перелік поховань з могильнику Бокани середньосарматського часу

№	№ пох.	Датування	Публікація ⁹⁵	Стать похованого
1.	«А»	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час ⁹⁶ .	С. 50	Ч
2.	«Б»	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 50	Ж
3.	1	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу	С. 51	Ч (20–25)
4.	2	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 52	Ч (25–30)
5.	3	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 52	П
6.	4	2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 52	Ж
7.	5	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 53	Ж (20–25)
8.	6	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 53	Ж (20–25)
9.	7	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 54	Д (5–7)
10.	8	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 54	Ч (30)
11.	9	кін. 1 – поматок 2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 54	Ж (30)
12.	10	Поматок або перш. пол. 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 55	Ж (15–16)
13.	11	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу;	С. 55	Д (5–6)

⁹⁵ Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 49-67.

⁹⁶ Симоненко А. Заметки о погребальном обряде поздних сарматов Северного Причерноморья. Нижневолжский археологический вестник. 2011. Вып. 12. С. 169-182.

№	№ пох.	Датування	Публікація ⁹⁵	Стать похованого
		за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.		
14.	12	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 56	Д (5-6)
15.	13	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 56	Ж (до 30)
16.	14	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 57	Ч (25-27)
17.	15	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 57	П (11-13)
18.	16	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 57	Ч (25-30)
19.	17	кін. 1-2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 57	Ж (до 30)
20.	18	кін. 1-2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 57	Д

Загальна інформація про могильник:

У 1953 р. Г.Б. Федоровим були відкриті та досліджені селище та могильник у с. Бокани (Фалештський район Молдови, в басейні р.Прут). Могильник розташовувався на південно-західному схилі того ж пагорбу, на якому було і селище. Могильник було відкрито під мас розробки глиняного кар'єру робітниками, які зруйнували два поховання «А» та «Б». Експедиція відкрила 18 поховань, а разом з похованнями «А» та «Б» їх відомо 20. Судячи зі знахідок, могильник був сучасником селища.

Автор розкопок – Г.Б. Федоров (1917-1992 рр.) – археолог, д-р іст. наук керівник Прутсько-Дністровської археолого-етнографічної експедиції.

Г.Б. Федоров вважав, що Боканський могильник і селище належали сарматам, що осіли на землю, втративши при цьому частину типових для них культурних рис. Вони мали зв'язки з Північним Причорномор'ям і відчували вплив з боку осілих землеробських племен Дністро-Прутського межиріччя⁹⁷.

Антрополог – М.С. Великанова – к.і.н., колишній науковий співробітник Інституту етнології та антропології РАН. Місце зберігання – Кабінет антропології Центру фізичної антропології Інституту етнології та антропології РАН імені Н.Н. Міклухо-Маклая (Москва). М.С. Великанова отримала цей антропологічний матеріал як подарунок ще у 60-ті роки минулого століття, вже у реставрованому вигляді⁹⁸.

⁹⁷ Федоров Г. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии... С. 49-67.

⁹⁸ Великанова М. О создании одной палеоантропологической коллекции (сокращенный вариант рукописи «Молдавские воспоминания»). Вестник антропологии. 2019. № 3 (47). С. 90-106.

1.2. Калантаєво

Перелік поховань з могильнику Калантаєво середньосарматського часу

№	№ пох.	Датування	Публікація ⁹⁹	Стать похованого
1	1	1 ст. н.е.	С. 129	Ж
2	5	1 ст. н.е.	С. 130	Ж
3	7	1 ст. н.е.	С. 133	Д
4	8	1 ст. н.е.	С. 133	?
5	9	1 ст. н.е.	С. 133	?
6	11	1 ст. н.е.	С. 133	?
7	12	1 ст. н.е.	С. 133	П
8	17	1 ст. н.е.	С. 135	?
9	18	1 ст. н.е.	С. 135	Ч
10	20	1 ст. н.е.	С. 137	?
11	27	1 ст. н.е.	С. 137	Д
12	30	1 ст. н.е.	С. 137	?
13	31	1 ст. н.е.	С. 138	?
14	32	1 ст. н.е.	С. 138	Д
15	34	1 ст. н.е.	С. 138	Д

Розкопки було здійснено Калантаєвським загоном Кременчуцької комплексної експедиції Інституту археології АН СРСР у 1956-1957 рр. Могильник був повністю досліджений у 1957 р. Визначення статі похованих зроблено авторами розкопок на основі антропологічного матеріалу та інвентарю. У літературі цей могильник визначають як ґрунтовий¹⁰⁰. О.В.Симоненко вважає, що цей могильник знаходився на холмі, який міг сприйматись як курган. Дослідник вважає, що немає достатніх підстав визначати цей могильник як ґрунтовий¹⁰¹.

1.3. Холмське

Перелік поховань з могильнику Холмське середньосарматського часу

№	№ пох.	Датування	Публікація ¹⁰²	Стать похованого
1	3	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час ¹⁰³	С. 6	Р
2	4	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 8	?

⁹⁹ Покровская Е.Ф., Ковпаненко Г.Т. Раскопки около сел Калантаева и Стецовки на Тясмине в 1956 году. Краткие сообщения Института археологии Украинской ССР. 1959. Вып. 8. С. 30-36.

¹⁰⁰ Вязьмитина М. Сарматское время. Археология Украинской ССР. Киев: Наукова думка, 1986. Т. 2. С. 184-223.

¹⁰¹ Симоненко А. Сарматы Северного Причерноморья... С. 106.

¹⁰² Гудкова А. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная 1-4 вв. н.э. Киев: Наукова думка, 1984.

¹⁰³ Симоненко А. Заметки о погребальном обряде поздних сарматов... С. 169-182.

№	№ пох.	Датування	Публікація ¹⁰²	Стать похованого
3	5	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 10	?
4	7	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 10	?
5	8	2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 10	?
6	9	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 13	?
7	10	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 13	?
8	11	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 13	?
9	13	2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 13	?
10	14	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 14	?
11	15	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 14	?
12	16	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 14	?
13	17	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 14	М
14	19	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 17	?
15	21	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 17	Р
16	22	1 – початок 2 ст. н. е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 17	?
17	23	2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 19	?
18	24	2 ст. н.е. за В.І. Гросу; за О.В. Симоненко – пізньосарматський час.	С. 19	?

Могильник було відкрито під час розкопок біля с.Холмске Арцизького району Одеської області України. Розкопки проводила Ізмаїльська новобудовна експедиція у 1977-1978 рр.

Антропологічний матеріал: збереженість кістяних останків погана – більшість скелетів було представлено лише фрагментами черепів, реставрація та вимірювання яких виявилось неможливим. Інформація про місце збереження антропологічного матеріалу відсутня.

1.4. Калантаєво

Перелік поховань з могильнику Калантаєво середньосарматського часу

№	№ пох.	Датування	Публікація ¹⁰⁴	Стать похованого
1	1	1 ст. н. е.	С. 129	Ж
2	5	1 ст. н. е.	С. 130	Ж
3	7	1 ст. н. е.	С. 133	Д
4	8	1 ст. н. е.	С. 133	?
5	9	1 ст. н. е.	С. 133	?
6	11	1 ст. н. е.	С. 133	?
7	12	1 ст. н. е.	С. 133	П
8	17	1 ст. н. е.	С. 135	?
9	18	1 ст. н. е.	С. 135	Ч
10	20	1 ст. н. е.	С. 137	?
11	27	1 ст. н. е.	С. 137	Д
12	30	1 ст. н. е.	С. 137	?
13	31	1 ст. н. е.	С. 138	?
14	32	1 ст. н. е.	С. 138	Д
15	34	1 ст. н. е.	С. 138	Д

У 1956 р. група археологів під керівництвом Євгенії Федорівни Покровської досліджувала чорноліське поселення біля с. Калантаєво (яке у 1951 р. виявив О.І. Тереножкін). Невелике городище чорноліської культури біля с. Калантаєво в давнину було відмічено валом і ровом, який зберігся лише з північного боку.

О.В. Симоненко сумнівається, що могильник біля с. Калантаєво, не є ґрунтовим¹⁰⁵.

REFERENCES

- Balabanova, M.** (2017). Morfologiya detskikh zakhoroneniy rannikh kochevnikov Nizhnego Povolzhya (po materialam mogilnikov rannesarmatskogo vremeni) [Morphology of children's burials of early nomads of the Lower Volga region (based on materials from burial grounds of the early Sarmatian period)]. *Nizhnevolzhskiy arheologicheskij vestnik*, 16 (1), 62-82 [in Russian].
- Balabanova, M., Klepikov, V., Korobkova, E., Krivosheev, M., Pererva, E. & Skripkin, A.** (2015). *Polovozrovnaya struktura sarmatskogo naseleniya Nizhnego Povolzhya: pogrebalnaya obryadnost i antropologiya* [Sex and age structure of the Sarmatian population of the Lower Volga region: funeral rituals and anthropology]. Volgograd [in Russian].
- Beausang, E.** (2000). Childbirth in Prehistory: An Introduction. *European Journal of Archaeology*, 3 (1), 69-87. DOI: 10.1179/eja.2000.3.1.69 [in English].
- Bello, S.M., Thomann, A., Signoli, M., Dutour, O. & Andrews, P.** (2006). Age and Sex Bias in the Reconstruction of Past Population Structures. *American Journal of Physical Anthropology*, 129 (1), 24-38. DOI: 10.1002/ajpa.20243 [in English].
- Berlizov, N.** (2011) Otrazhenie vozrastnoi stratifikatsii savromato-sarmatskikh plemen epokhi rannego zheleza v pogrebalnoi obryadnosti [Reflection of the age stratification of the Sauromatian-Sarmatian tribes of the Early Iron Age in funeral rituals]. *Teoriya i praktika obshestvennogo*

¹⁰⁴ Покровська Є.Ф., Ковпаненко Г.Т. Могильник біля с. Калантаєво... С. 133; Покровская Е.Ф., Ковпаненко Г.Т. Раскопки около сел Калантаева и Стецовки... С. 30-36.

¹⁰⁵ Симоненко А. Сарматы Северного Причерноморья... С. 106.

- razvitiya, 2, 255-258 [in Russian].
- Berseneva, N.** (2023). K rekonstruktsii sotsialnoi struktury rannikh kochevnikov Yuzhnogo Urala (6-3 vv. do n.e.): detskie pogrebeniya [Toward the reconstruction of the social structure of the early nomads of the Southern Urals (6th – 3rd centuries BC): children's burials]. *Nizhnevolzhskiy arheologicheskii vestnik*, 22 (1), 85-99. DOI: 10.15688/nav.jvolsu.2023.1.6 [in Russian].
- Berseneva, N. & Gilmittinova, A.** (2013). Detskie pogrebeniya rannikh kochevnikov Yuzhnogo Urala (4-2 vv. do n.e.) [Children's burials of early nomads of the Southern Urals (4th-2nd centuries BC)]. *Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii*, 2 (21), 36-44 [in Russian].
- Bickle, P. & Fibiger, L.** (2014). Ageing, Childhood and Social Identity in the Early Neolithic of Central Europe. *European Journal of Archaeology*, 17 (2), 208-228. DOI: 10.1179/1461957114Y.0000000052 [in English].
- Chibirov, L.** (1984). *Drevneishie plasty dukhovnoi kultury osetin* [The most ancient layers of Ossetian spiritual culture]. Tskhinvali: Iryston [in Russian].
- Cohen, M.N., Wood, J.W. & Milner, G.R.** (1994). The Osteological Paradox Reconsidered. *Current Anthropology*, 35 (5), 629-637 [in English].
- Fedorov, G.** (1956). K voprosu o sarmatskoi kulture v Moldavii [On the issue of Sarmatian culture in Moldova]. *Izvestia Moldavskogo filiala AN SSSR*, 4 (31), 49-67 [in Russian].
- Flinn, M.** (1981). *The European Demographic System, 1500-1820*. Brighton: Harvest Press [in English].
- Gagloeva, Z.** (1974). Kult mertvykh u osetin [Cult of the dead among Ossetians]. *Izvestiya Yugo-Osetinskogo NII*, 18, 52-78 [in Russian].
- Gordon, C. & Buikstra, J.** (1981). Soil pH, Bone Preservation, and Sampling Bias at Mortuary Sites. *American Antiquity*, 46 (3), 566-571 [in English].
- Grosu, V.** (1988). Sarmatskie pamiatniki Srednego Poprutia [Sarmatian Monument of the Middle Prut Region]. In *Arkheologicheskie issledovaniia v Moldavii 1983g.* Kishinev: Shtiintsa, 79-91 [in Russian].
- Gudkova, A.** (1984). Zemledeltsy i kochevniki v nizovyakh Dunaya 1-4 vv. n.e. [Farmers and nomads in the lower reaches of the Danube 1-4 centuries]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Guy, H., Masset, C. & Baud, Ch.-A.** (1997). Infant Taphonomy. *International Journal of Osteoarchaeology*, 7, 221-229 [in English].
- Halcrow, S. & Stacey, W.** (2017). Bioarchaeology of Childhood. In **Montgomery, H.** (Ed.). *Oxford Bibliographies in Childhood studies*. New York: Oxford University Press. DOI: 10.1093/OBO/9780199791231-0178 [in English].
- Halcrow, S. & Tayles, N.** (2008). The Bioarchaeological Investigation of Children and Childhood: Problems and Prospects. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15, 190-215 [in English].
- Halcrow, S. & Tayles, N.** (2011). The Bioarchaeological Investigation of Children and Childhood. In **Agarwal, S.C. & Glencross, B.A.** (Eds.). *Social Bioarchaeology*. Chichester: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, pp. 333-360. DOI: 10.1002/9781444390537.ch12 [in English].
- Heywood, C.** (2001). *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge [in English].
- Hladiková, K.** (2013). Perception of children in Villanovan period in southern Etruria. In **Romanowicz, P.** (Ed.). *Child and Childhood in the Light of Archaeology*. Wrocław: Chronicon, 41-73 [in English].
- Joyce Rosemary, A.** (2000). *Gender and Power in Prehispanic Mesoamerica*. Austin: University of Texas Press [in English].
- Kaloev, B.** (1964). Obryad posvyasheniya konya u osetin [Ossetian horse initiation ceremony]. *Trudy 7 Mezhdunarodnogo kongressa antropologicheskikh i etnograficheskikh nauk*. Moskva: Nauka, 33-37 [in Russian].
- Kaloev, B.** (1999). *Osetinskie istoriko-etnograficheskie etudy* [Ossetian historical and ethnographic sketches]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Kamp, K.** (2001). Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 8, 1-34 [in English].
- Khadikova, A.** (2003). *Traditsionnyi etiket osetin* [Traditional Ossetian etiquette]. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo SPbGU [in Russian].
- Klear, D.** (2014). *Towards an Archaeology of Childhoods*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/257922291_Towards_an_Archaeology_of_Childhoods [in English].
- Kokoeva, A.** (1980). Iz istorii pogrebalnykh obryadov u osetin [From the history of funeral rites among Ossetians]. *Izvestiya Yugo-Osetinskogo NII*, 14, 28-41 [in Russian].

- Kostenko, V.** (1993). *Sarmaty v Nizhnem Podneprovie: po materialam Ust-Kamenskogo mogilnika* [Sarmatians in the Lower Dnieper region: based on materials from the Ust-Kamensky burial ground]. Dnepropetrovsk [in Russian].
- Lally, M.** (2008). Bodies of difference in Iron Age Southern England. *Changing Perspectives on the First Millennium BC*. Oxford: Oxbow, 119-138 [in English].
- Lawrence Angel, J.** (1969). The bases of paleodemography. *American journal of biological anthropology*, 30 (3), 427-437 [in English].
- Lesick, K.** (1997). Re-engendering gender: some theoretical and methodological concerns on a burgeoning archaeological pursuit. In **Moore, J. & Scott, E.** (Eds.). *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Leicester: Leicester University Press, 31-41 [in English].
- Lewis, M.** (2000). Non – adult Palaeopathology: Current Status and Future Potential. In **Cox, M. & Mays, S.** (Eds.). *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. Cambridge: Greenwich Medical Media, 39-57 [in English].
- Lewis, M.** (2006). *The Bioarchaeology of Children: Perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Lovejoy, C., Meindl, R., Pryzbeck, T., Barton, T., Hemple, K. & Knotting, D.** (1977). Paleodemography of the Libben Site, Ottawa County, Ohio. *Science*, 198, 291-293. DOI: 10.1126/science.198.4314.291 [in English].
- Magometov, A.** (1974). *Obshestvennyi stroi i byt osetin (17-19 vv.)* [Social system and life of Ossetians (17th – 19th centuries)]. Ordzhonikidze: Izdatelstvo "Ir" [in Russian].
- Magometov, A.** (2011). *Kultura i byt osetinskogo naroda: istoriko-etnograficheskoe issledovanie* [Culture and life of the Ossetian people: historical and ethnographic research]. Vladikavkaz [in Russian].
- Parker Pearson, M.** (1999). *The Archaeology of Death and Burial*. Phoenix Mill: Sutton Publishing [in English].
- Pererva, E.** (2016). Paleopatologicheskie osobennosti nepolovozrelogo i podrostkovogo naseleniia srednesarmatskogo vremeni pogrebnogo v mogilnikakh Nizhnego Povolzhia. *Genesis: Istoricheskie issledovaniia*, 6, 206-220. DOI: 10.7256/2409-868X.2016.6.21304 [in Russian].
- Pokrovskaya, Ye.F. & Kolontaeva, N.T.** (1959). Raskopki okolo sel Kalantaeva i Stetsovki na Tyasmine v 1956 godu [Excavations near the villages of Kalantaeva and Stetsovka on Tyasmin in 1956]. *Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii Ukrainsoi SSR*, 8, 30-36 [in Russian].
- Pokrovskaya, Ye.F. & Kompanenko, H.T.** (1961). Mohylnyk bilia s. Kalantaievo. *Arkheologia*, 12, 129-142 [in Ukrainian].
- Polishchuk, T.** (1999). Osobennosti detskogo pogrebnogo obryada v pamyatnikakh gunno-sarmatskogo vremeni na Srednem Enisee [Peculiarities of children's funeral rites in the monuments of the Hunno-Sarmatian period in the Middle Yenisei]. In **Mitko, O.A.** (Ed.). *Evraziya: kulturnoe nasledie drevnikh tsivilizatsiy*, Vol. 2, Novosibirsk: NGU, 66-75 [in Russian].
- Rebay-Salisbury, K.** (2018). Personal relationships between co-buried individuals in the Central European Early Bronze Age. In **Lillehammer, G. & Murphy, E.** (Eds.). *Across the Generations: The Old and the Young in Past Societies* (Childhood in the Past Monograph Series: Vol. 8). Stavanger: Museum of Archaeology/University of Stavanger, 35-48 [in English].
- Rebay-Salisbury, K., Pany-Kucera, D., Spannagl-Steiner, M., Kanz, F., Galeta, P., Teschler-Nicola, M. & Salisbury, R.** (2018). Motherhood at Early Bronze Age Unterhautzenthal, Lower Austria. *Archaeologia Austriaca*, 102, 71-134. DOI: 10.1553/archaeologia102s71 [in English].
- Saveliev, N.** (2019). Detskie pogrebeniya kochevnikov Yuzhnogo Urala serediny I tys. do n.e. [Children's burials of nomads of the Southern Urals in the middle of the 1st millennium BC]. *Uralskiy istoricheskiy vestnik*, 1 (62), 55-62 [in Russian].
- Shevchenko, O.** (2022). Dytiachi pokhovannia z mogylnyka Novyi seredniosarmatskoho chasu (ranni period) [Children's burials from the Novy cemetery of the Middle Sarmatian period (early period)]. *Skhodoznavstvo*, 89, 107-138. DOI: 10.15407/skhodoznavstvo2022.89.107 [in Ukrainian].
- Simonenko, A.** (1993). *Sarmaty Tavrii* [Sarmatians of Tavria]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Simonenko, A.** (1999). *Sarmaty Severnogo Prichernomor'ia. Khronologiya, periodizatsiya i etnopoliticheskaya istoriya* [Sarmatians of the Northern Black Sea region. Chronology, periodization and ethnopolitical history]. (Doctor's thesis). Kiev [in Russian].
- Simonenko, A.** (2011). Zametki o pogrebnom obryade pozdnikh sarmatov Severnogo Prichernomor'ia [Notes on the funeral rite of the late Sarmatians of the Northern Black Sea region]. *Nizhnevolzhskiy arkheologicheskii vestnik*, 12, 169-182 [in Russian].

- Skripkin, A.** (2014). Sarmaty (problemy proishozhdeniya, rasseleniya i politicheskoi organizatsii) [Sarmatians (problems of origin, settlement and political organization)]. *Nizhnevolzhskiy arkheologicheskii vestnik*, 14, 7-20 [in Russian].
- Sofaer, J.** (2006). *The Body as Material Culture: A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Specker, B., Brazerol, W., Tsang, R., Levin, R., Searcy, J. & Steichen, J.** (1987). Bone Mineral Content in Children 1 to 6 Years of Age. *American Journal of Disease in Children*, 141 (3), 343-344. DOI: 10.1001/archpedi.1987.04460030121041 [in English].
- Stoyanova, A.** (2012). *Detskie pogrebeniya iz mogilnika Opushki (po rezul'tatam raskopok 2003-2009 gg.)* [Children's burials from the Opushki burial ground (based on the results of excavations in 2003-2009)]. Simferopol [in Russian].
- Takoeva, N.** (1957). Pogrebalnye i pominalnye obryady osetin v 19 v. [Funeral and memorial rites of Ossetians in the 19th century]. *Sovetskaya etnografiya*, 1, 146-151 [in Russian].
- Tarasenko, N. & Khanutina, Z.** (2021). Amulety-pronizi v vide skarabeya iz detskikh pogrebeniy 1-2 vekov n.e. nekropolya na Iluratskom plato (Vostochnyi Krym) [Amulets-pierced in the form of a scarab from children's burials of the 1st - 2nd centuries AD necropolis on the Ilurat plateau (Eastern Crimea)]. *Arkheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii*, 49 (3), 51-59. DOI: 10.17746/1563-0102.2021.49.3.051-059 [in Russian].
- Vdovchenkov, E.** (2011). Istorioografiya sotsialnykh issledovaniy sarmatov [Historiography of social research of the Sarmatians]. *Obshchestvennye nauki*, 5, 47-52 [in Russian].
- Velikanova, M.** (2019). O sozdanii odnoy paleoantropologicheskoy kollektzii (sokrashchenny variant rukopisi «Moldavskie vospominaniya») [On the Creation of One Paleoanthropological Collection (Abridged version of the manuscript «Moldovan Memories»)]. *Vestnik antropologii*, 3 (47), 90-106. DOI: 10.33876/2311-0546/2019-47-3/90-106 [in Russian].
- Vyazmitina, M.** (1986). Sarmatskoe vremya [Sarmatian time]. In *Arkheologiya Ukrainy SSR*. Vol. 2. Kiev: Naukova dumka, 184-223 [in Russian].
- Weiss, K.** (1973). Demographic Models for Anthropology. *American Antiquity*, 38 (2), 1-88 [in English].
- Yarovoy, E.** (1984). Pogrebalnyi obryad nekotorykh skotovodcheskikh plemen Srednego Pruta (po materialam raskopok kurganov u s. Korpach) [The funeral rite of some cattle-breeding tribes of the Middle Prut (based on the materials of the excavations of the barrows in the village of Korpach)]. *Kurgany v zonah novostroek Moldavii*. Kishinev, 37-76 [in Russian].
- Yatsenko, S.** (2013). Ograblenie sarmatskikh kurganov v drevnosti: metody i tseli [Looting Sarmatian Kurgans in Ancient Times: Methods and Purposes]. *Nizhnevolzhskiy arkheologicheskii vestnik*, 13, 78-90 [in Russian].